

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2009 metai

1

LI
LEIDYKLA

Vilnius 2010

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2009

1

Vilnius 2010

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2009

1

Vilnius 2010

UDK 947.45
Li 237

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS
Vilniaus universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKAUSKAS
Lenkijos MA istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Nordost-Institut Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2010
© Straipsnių autoriai, 2010

RECENZIJOS IR ANOTACIJOS

Recenzinis straipsnis

REDA GRIŠKAITĖ

IVANAS LOBOIKA ISTORIJOJE IR ISTORIOGRAFIJOJE

Vos prieš metus Minske, leidykloje „Лимариус“, išleista viena iš pažiūros kukli (turiu omenyje ir poligrafiją, ir apimtį) knyga niekaip negalėjo likti nepastebėta XIX a. tyrėjų, o ir šiaip istorinės literatūros mėgėjų, juolab Lietuvoje. Jau vien todėl, kad knygos pavadinime fiksuotas Vilniaus (*Вильна*) vardas, o viršelius puošia Jono Kazimiero Vilčinskio „Album de Wilna“ vaizdai¹. O ką jau kalbėti apie pagrindinius šio leidinio herojus – du ir mūsų kultūros, mokslo bei politikos istorijoje ryškius vardus, du Imperatoriškojo Vilniaus universiteto (toliau – Vilniaus universiteto) profesorius – Joachimą Lelewelį (1786–1861) ir Ivaną Loboiką² (1786–1861), tiksliau, – toje knygoje publikuojamus du skirtingu laiku rašytus, tačiau iš esmės tą pačią problemą – garsiąją filomatų ir filaretų, taigi iš dalies ir Vilniaus universiteto likvidavimo bylą, gvildenančius tekstus – J. Lelewelio ir I. Loboikos prisiminimus. Kitaip tariant, ši ne Lietuvoje leista ir knygos sudarytojo Aleksandro Fedutos žodžiais, visų pirma Rusijos, o plačiąja prasme „rusiškai kalbančiam skaitytojui“ (А. Федута, Один из узлов нашей общей истории, с. 5), kaip mažai žinančiam apie tuos įvykius, skirta knyga, gana svarbi ir mums. Ir ne tik dėl perdėm lietuviškos, vis dar aktualumo neprarandančios vadinamosios universitetinės tematikos, ne tik dėl originalios knygos struktūros, t. y. gana netikėtos šių dviejų asmenybių – „protingo lenko ir protingo ruso, žmonių sąžiningų ir padorių, J. Lelewelio ir I. Loboikos, palikusią palikuonims įvykusios tragedijos liudijimus“, sugretinimo (ten pat), bet visų pirma dėl antrosios knygos dalies – pirmą

¹ *Вильна 1823–1824: перекрестки памяти*, сост. А. Федута, Минск, 2008, 242 с.

² Raštuose lietuvių kalba I. Loboikos vardo ir pavardės forma įvairuoja: Ivanas Loboika, Jonas Loboika, Jonas Loboiko, I. N. Loboika ir kt. Beje, pats I. Loboika pasirašinėdavo ne tik Ivanu Loboika (Иван Лобойко), bet ir Ivanu Loboikovu (Иван Лобойков).

kartą pilnai skelbiamų I. Loboikos prisiminimų. Lyginant su jau anksčiau ne kartą publikuotu (suprantama, ne rusų kalba) ir itin dažnai mokslinėje literatūroje cituojamu J. Lelewelio kūrinium, šio anksčiau tik fragmentiškai žinomo istorijos šaltinio paskelbimas laikytinas ir tam tikra mokslinė sensacija. Todėl būtent I. Loboikos tekstas ir tapo pagrindine šio straipsnio tema. Tačiau pirmiausia trumpai apibūdinsiu visą leidinį.

Knygos anotacija

Kaip jau minėta, leidinį sudaro dvi pagrindinės dalys, dvi šaltinių publikacijos: Maksimo Ivaščenkos į rusų kalbą išverstas J. Lelewelio rašinys „Nowosilcow w Wilnie“³ (И. Лелевель, Новосильцов в Вильне, с. 19–68) ir originalo kalba skelbiamas I. Loboikos kūrinys „Мои записки“⁴ (И. Н. Лобойко, Мои записки, с. 81–176). Abi šias publikacijas lydi įvadiniai straipsniai: „Иоахим Лелевель – свидетель и историк „процесса филоматов““ (p. 9–18) ir „Иван Лобойко: случай примирителя“ (p. 71–80). Pirmąjį parašė knygos sudarytojas, garsus baltarusių literatūrologas, žurnalistas, knuų „Читатель в творческом сознании А. С. Пушкина“ (Минск: Лимариус, 1999; monografijos bendraautorius Igoris Jegorovas), „Лукашенко: политическая биография“ (Москва: Референдум, 2005), „Письма прошедшего времени. Материалы к истории литературы и литературного быта Российской империи“ (Минск: Лимариус, 2009) ir kt. autorius A. Feduta, antrąjį – Maskvoje gyvenantis literatas, literatūros sociologas, istorikas, bibliografas, Rusijos valstybinės bibliotekos darbuotojas, žurnalo „Новое литературное обозрение“ serijos „Россия в мемуарах“ redaktorius, monografijų „Видок Фиглярин: письма и агентурные записи Ф. В. Булгарина в III отделение“ (Москва: Новое литературное обозрение, 1998), „От Бовы к Бальмонту и другие работы по исторической социологии русской литературы“ (ten pat, 2009) ir kt. autorius bei sudarytojas Abramus Reitblatas. Šie du tyrėjai – ir komentarų (A. Feduta – 34, A. Reitblatas – net 187) minėtoms publikacijoms autoriai.

Be šių dviejų pagrindinių šaltinių, leidinyje publikuojamas dar ir trečias – dešimt 1824–1829 m. I. Loboikos rašytų laiškų J. Leleweliui (Приложение: Письма И. Лобойко И. Лелевелю, с. 179–201). Lenkų kalba rašytų tekstų originalai saugomi Krokovoje, Jogailos bibliotekoje. Penkių I. Loboikos laiškų nuorašai, kadaise buvę Vilniaus mokslo bičiulių draugijos rinkiniuose, saugomi ir Lietuvos valstybiniame istorijos archyve (toliau – LVIA, f. 1135, ap. 4, b. 55, l. 552r–564r). Laiškus į rusų kalbą (iš originalų) išvertė Dmitrijus Matveičikas, o komentarus (iš viso 85) parengė

³ Visas rašinio pavadinimas: „Nowosilcow w Wilnie w roku szkolnym 1823/4“. Žr. 6 išnašą.

⁴ Vertėtų atkreipti dėmesį į knygoje publikuojamo I. Loboikos teksto pavadinimo netolygumus: tituliname lape ir turinyje sudarytojas jį įvardija „Мои воспоминания“, tuo tarpu pačioje knygoje (žr. p. 6, 81) rašo „Мои записки“.

literatūrologas, Vilniaus universiteto Rusų filologijos katedros docentas, dr. Pavelas Lavrinecas (jis ir nedidelės, tačiau informatyvios šio šaltinio pratarmės (p. 179) autorius). Nors korespondencijos fragmentai (remiantis jau minėtomis LVIA saugomomis kopijomis) skelbti ir anksčiau⁵, leidinyje pirmą kartą publikuojama visa mūsų dienas pasiekusi I. Loboikos korespondencija J. Leleweliui.

Knygoje rasime ir jau cituotą jos sudarytojo A. Fedutos pratarmę „Один из узлов нашей общей истории“ (p. 3–6), ir išplėstinę vardų rodyklę („Указатель имен“, c. 202–242), kurioje nurodyti ir pagrindiniai knygoje minimų asmenų biografiniai duomenys (rodyklę sudarė A. Feduta, A. Reitblatas ir P. Lavrinecas). Mokslinė leidinio redaktorė Tatjana Avtuchovič. Knygos rėmėjas – Lenkų institutas Minske.

Keletas svarbesnių pirmosios leidinio dalies akcentų

Jau minėta, kad didžiausią šio leidinio vertę sudaro I. Loboikos kūrinio publikacija. 1831 m. Varšuvoje anonimiškai išleistas populiarusis J. Lelewelio pasakojimas⁶ šiuo konkrečiu atveju gali būti įdomus tik kaip savotiškas argumentas, patvirtinantis jo kolegos prisiminimuose pateiktą Vilniaus studentų bylos versiją. Norėtuši tikėti, kad toks buvęs ir leidinio sudarytojo sumanymas – juk identiška ir pagrindinė abiejų Vilniaus universiteto profesorių rašinių mintis: šios mokyklos jaunimas tapo aukštuosiuose valdžios sluoksniuose vykusių intrigų auka. Jokių naujų minčių nesukelia ir įvadinis J. Lelewelio publikacijai skirtas rašinys – autorius atpasakoja chrestomatinčius „svarbiausio (*ведуцим*) romantizmo epochos Lenkijos istoriko“ biografijos faktus (A. Федута, Иоахим Лелевель – свидетель и историк „процесса филомагов“, c. 9). Antra vertus, akivaizdu, kad A. Fedutai gerai žinoma ne tik klasikinė, bet ir pati naujausia lenkų istoriografija, lenkų literatūros istorikų darbai.

Dėmesio vertas (ir vėl turiu omenyje ne populiarųjį skaitytoją, bet specialistus) tik straipsnio autoriaus noras tęsti diskusijas dėl rašinio „Nowosilcow w Wilnie“ autorystės. Ir nors atrodytų, kad šis klausimas jau buvo galutinai išspręstas 1843 m., pirmą kartą pačiam J. Leleweliui pripažinus save šio teksto autoriumi⁷, A. Fedutos ir vėl iš užmaršties prikeltas mokslinis ginčas tik iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti beprasmiškas. Kitaip tariant, atgaivinta rašytojo, geologo, garsiojo žurnalo „Pamiętnik Magnetyczny Wileński“ leidėjo, šubravco, masono Ignoto Emanuelio Liachnickio, kaip vieno iš pagrindinių „kandidatų į autorystę“ problema, nors ir kokie rimti būtų kontrargu-

⁵Žr. Б. П о п к о в, Иоахим Лелевель и русские ученые (Новые материалы из советских архивов), *Славянский архив. Сборник статей и материалов*, Москва, 1963, с. 215–227.

⁶[J. L e l e w e l], *Nowosilcow w Wilnie w roku szkolnym 1823/4*, dołączona nota o kuratorii Nowosilcowa, podana na ręce generała Rosen, przez Onacewicz, Warszawa, 1831.

⁷Žr. *Listy Joachima Lelewela*, t. 3: 1842–1848 (nry 611–947), wydała i wstępem poprzedziła H. Więckowska, Kraków, 1952, s. 29–30, nr 637: Do Eustachego Januszkiewicza w Paryżu, Bruksela 23 listopada 1842.

mentai (taip pat – ir paties A. Fedutos), vis dar intriguoja (ten pat, p. 11–12; taip pat žr. И. Лелевель, Новосильцов в Вильне, с. 19, комент. 1). Juk I. E. Liachnickis buvo ne menkesnis (o tam tikru atžvilgiu galbūt net ir didesnis) autoritetas tuometiniam Vilniaus universiteto studentų elitui nei pats J. Lelewelis. Antra vertus, kas bebūtų šio rašinio autorius, negalime nepritarti bene esminei minčiai: „pagaliau ne taip ir svarbu, kas buvo autorius – svarbu, kad sąmoningi žmonės šiuose užrašuose ras tikrą tiesą“ (И. Лелевель, Новосильцов в Вильне, с. 19).

Kalbant apie šio įžanginio žodžio privalumus, vertėtų akcentuoti ir A. Fedutos svarstymus dėl paties rašinio „Nowosilcow w Wilnie“ žanro. Negalima nepritarti tyrėjo nuomonei, kad tai toli gražu „ne tik prisiminimai grynąja to žodžio prasme“ (А. Федута, Иоахим Лелевель – свидетель и историк „процесса филوماتов“, с. 13). Antra vertus, negalime beatodairiškai sutikti su išvada (beje, perimta iš Danie liaus Beauvois⁸), jog šis J. Lelewelio tekstas – paprasčiausias pamfletas (ten pat). Nors kūrinys ir anonimiškas, aštri satyra kūrinyje anaipol nevyrauja – galbūt tik pasakojant apie patį Nikolajų Novosilceva. Tai tiesiog realiais faktais pagrįstas, o kartu ir asmeniniais išpūdziais nuspalvintas pasakojimas, taigi – artimas tuomet vis populiarėjusios *apvybraizos* (lenk. „szkie“, rus. „очерк“) žanrui kūrinys.

A. Feduta teisus sakydamas, kad pagal populiarumą, taigi ir poveikį tuometiniam skaitytojui, kūrinys „Nowosilcow w Wilnie“ gali būti drąsiai statomas greta Adomo Mickevičiaus poemos „Dziady“. Kita vertus, įvadinio straipsnio autoriui derėjo akcentuoti ir kitą ne mažiau svarbią aplinkybę – trečiajai, jau Drezdene rašytai, A. Mickevičiaus poemos daliai neabejotiną įtaką darė būtent brošiūroje „Nowosilcow w Wilnie“ fiksuoti faktai. Jau nekalbant apie tai, kad buvo būtina pasvarstyti ir kitą aktualų (turiu omenyje recenzuojamos knygos struktūrą) klausimą – ar šis leidinys galėjo būti žinomas ir antrajam šio leidinio herojui – I. Loboikai? Nuojuota (ir ne tik ji) sako, kad – galėjo.

Profesorius, „labiau už kitus susiartinęs su lietuvių rašytojais“

Pirmą kartą Vilniaus spaudoje I. Loboikos vardas paminėtas 1822 m. pavasarį, taigi nepraėjus ir pusmečiui nuo įsikūrimo Lietuvoje: „Tik ką atvykęs ordinarinis profesorius ir kavaliierius [t. y. Šv. Onos 3-iojo laipsnio ordino kavaliierius. – R. G.] Loboika pradėjo dėstyti rusų kalbos ir literatūros kursą“⁹. Tame pačiame žurnalo „Dziennik

⁸ D. Beauvois, *Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich: 1803–1832*, t. 1: *Uniwersytet Wileński*, Rzym–Lublin, 1991, s. 53.

⁹ Uniwersytety, Akademije, Towarzystwa uczonych i zakłady naukowe, *Dziennik Wileński*, 1822, t. 1 (styczeń-kwiecień), s. 263. Tikslai I. Loboikos atvykimo į Vilnių data iki šiol nėra žinoma. 1823 m. N. Novosilceviui rašytame pasiaiškinyje jis teigia, kad į Vilnių atvyko pačioje 1822 m. pradžioje. Žr. Wyjaśnienie p. profesora Wileńskiego Uniwersytetu Łobojki, z dnia 2 grudnia 1823 r., Dr S z e l i g a [J. B i e l i Ń s k i], *Proces filaretów w Wilnie, dokumenta urzędowe z „Teki“ rektora Twardowskiego*, Kraków, 1888, s. 100.

Wileński“ tomelyje išspausdinti ir keli naujojo profesoriaus korespondencijos fragmentai – iš jam adresuotų valstybės kanclerio, grafo Nikolajaus Rumiancevo bei žymiųjų etnografų – Piotro Keppeno (*vel* Peterio von Köppeno) ir Zorijano Dolengos-Chodakovskio laišku¹⁰. Netrukus – dar viena, ši kartą N. Rumiancevo bibliotekininko, suomių istoriko, pastoriaus Andriejaus Hippingo (*vel* Anderso Johano Hippingo) laiško I. Loboikai ištrauka¹¹. Visos šios laišku publikacijos papildytos ir I. Loboikos komentarais apie jų autorius. Tais pačiais 1822-aisiais Vilniuje, tuomet Aleksandro Žulkovskio nuomotoje Pijorų spaustuvėje, pasirodo ir pirmoji I. Loboikos knyga lenkų kalba, tiksliau, – vos prieš metus žurnale „Сын Отечества“ paskelbtos studijos „Взгляд на древнюю словесность скандинавского севера“ vertimas iš rusų kalbos (vertė Antanas Boleslovas Hlebavičius)¹². Po metų – dar vieno, ši kartą jau Lietuvoje parašyto ir šio krašto senovės paminklams skirto darbo vertimas (vertė Leonas Rogalskis?)¹³. Pastarosios dvi publikacijos pasirašytos jau sulenkinta vardo ir pavardės forma: Jan Łobojko.

Naujojo Vilniaus universiteto profesoriaus publikacijų gausa, o ir pats jų turinys primena gerai apgalvotą prisistatymą, savotišką reklamą. Kitaip tariant, Vilniaus elitui, visų pirma universiteto profesūrai, turėjo susidaryti įspūdis, kad šiame mieste įsikūrė neeilinė, plačius mokslinius ir visuomeninius ryšius turinti, itin kūrybiška ir energinga asmenybė. Ypač stiprų įspūdį turėjo daryti ne tiek I. Loboikos pažintys su ryškiausiomis Skandinavijos mokslo žvaigždėmis (tarp jų ir su garsiuoju Rasmusu Christianu Rasku), kiek asmeniniai ryšiai su žymiausiu tų laikų mokslo mecenatu N. Rumiancevu. Būtent šios pirmosios I. Loboikos publikacijos suformavo ir kitą nuostatą – tai asmuo, atvykęs į šį kraštą su konkrečiais moksliniais interesais. O jie tokie: lietuvių kalbos ir istorijos tyrimai, senųjų slavų (ir ne tik jų) rašto paminklų, o ir apskritai senienų

Tuo tarpu prisiminimuose rašo (skyrius „Виленский университет“, c. 131), kad į Vilnių atvyko 1821 m. pabaigoje. Tikriausiai taip ir buvo, nes iš kito I. Loboikos rašto aišku, kad Vilniaus universiteto ordinariniu profesoriumi buvo patvirtintas 1821 m. spalio 21 (lapkričio 2) d.; Žr. 1832 m. gegužės 30 (birželio 11) d. I. Loboikos raštą Baltarusijos švietimo apygardos globėjui G. Kartaševskiui, *LVI*A, f. 567, ap. 2, b. 3050, l. 11v.

¹⁰ Wyjątek z listu Hrabiego Rumiancowa, kanclerza państwa do profesora literatury rossyyskiej [sic!] w Cesarskim Uniwersytecie Wileńskim i kawalera Łobojki, *Dziennik Wileński*, 1822, t. 1 (styczeń-kwiecień), s. 279–280; Wyjątek z listu P[ana] Köppena, do profesora w Uniwersytecie Wileńskim i kawalera Łobojki, ten pat, p. 281–282; Wyjątek z listu P[ana] Zoriana Chodakowskiego do prof[essora] w Uniwer[sytecie] Wileń[skim] i kawalera Łobojki, ten pat, p. 540–542.

¹¹ Wyjątek z listu do P[ana] Łoboyki, profesora w Cesarskim Uniwersytecie Wileńskim, ten pat, 1822, t. 3, p. 244–247.

¹² *Rzut oka na starożytną literaturę skandynawską*, przez Jana Łoboykę, profesora zwyczajnego, ięzyka, literatury i historyi rossyyskiego państwa w Cesarskim Uniwersytecie Wileńskim, czynnego członka Towarzystwa przyjaciół Literatury rosyjskiej i kawalera Orderu Stej Anny 3ciej klasy, przekładania z rossyyskiego A. B. Hlebowicza, kandydata filozofii, Wilno, 1822.

¹³ J. Ł o b o j k o, Groby olbrzymie na Żmudzi i inne zabytki starożytności tego kraju, z rękopismu rossyyskiego, *Dziennik Wileński*, 1823, t. 2, s. 145–157.

paieškos. Įdomu ir tai, kad I. Loboika net neketino slėpti, jog tokia jo veiklos kryptis susijusi ne tiek su jo paties moksliniais interesais, kiek inspiruota N. Rumiancevo, dar daugiau – iš esmės jis tik vykdo kanclerio nurodymus¹⁴.

Būtent tokį ne be paties I. Loboikos pastangų jau pirmaisiais gyvenimo Lietuvoje metais sukurtą įvaizdį vėliau beveik beatodairiškai perėmė ir dauguma mūsų tyrėjų, visų pirma lietuvių istorikai ir literatai – Vincas Maciūnas, Levas Vladimirovas, Jurgis Lebedys, Pranė Dundulienė, Vincas Trumpa, Arnoldas Piročkinas, Vytautas Vanagas, Ieva Šenavičienė, Giedrius Subačius, Vytautas Girdzijauskas¹⁵ ir kt. Kitaip tariant, šis Vilniaus universiteto rusų kalbos ir literatūros profesorius visų pirma buvo vertinamas kaip vadinamųjų didžiųjų žemaičių literatų – Simono Stanevičiaus, Dionizo Poškos, Kiprijono ir Kajetono Nezabitauskių, Leono Uvainio, o galbūt, kaip rodo I. Šenavičienės ir Vytauto Merkio tyrimai¹⁶, net ir paties Motiejaus Valančiaus rėmėjas, svarbus iniciatyvų lituanistikos baruose įkvėpėjas, taigi ir savotiškas lituanistinio sąjūdžio (bent jau Vilniuje) generatorius. Kitaip tariant, I. Loboika ne tik kad „rodos, labiau už kitus profesorius buvo susiartinęs su lietuvių rašytojais“¹⁷, bet ir „užėmė žymią vietą lietuvių nacionalinio sąmoningumo išsikristalizavime“¹⁸.

Papildomas argumentas tokiai nuostatai įsitvirtinti buvo jau XIX a. 7–8 dešimtmečiais spaudoje paskelbti pirmieji I. Loboikos korespondencijos N. Rumiancevui

¹⁴ Žr. Wyjątek z listu Hrabiego Rumiancowa, kanclerza państwa do profesora literatury rossyyskiej w Cesarskim Uniwersytecie Wileńskim i kawalera Łobjki, s. 280.

¹⁵ V. M a c i ū n a s, Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje: susidomėjimas lietuvių kalba, istorija, tautotyra (disertacija Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto daktaro laipsniui įgyti), *Darbai ir dienos*, t. 8, 1939 (fotografuotas, taisytas leidinys, Vilnius, 1997), p. 40–41, 201–202, 219–220 ir kt.; L. V l a d i m i r o v a s, Medicinos-chirurgijos akademija, *Vilniaus universitetas*, Vilnius, 1966, p. 99–100; J. L e b e d y s, Vilniaus universiteto reikšmė lietuvių literatūrai, *Lituanistikos baruose*, t. 1, Vilnius, 1972, p. 376 (straipsnis parengtas 1959 m. pagal pranešimą, skaitytą minint Vilniaus universiteto 380-ąsias metines); P. D u n d u l i e n ė, *Etnografijos mokslas Vilniaus universitete*, Vilnius, 1978, p. 34–36; V. T r u m p a, Šbravcai ir senasis Vilniaus universitetas, *Metmenys*, Nr. 47, 1984, p. 13, 14, 15 (tą patį žr. V. T r u m p a, *Lietuva XIX-tame amžiuje*, Chicago, p. 82, 83, 84; A. P i r o č k i n a s, Vilniaus aukštosios mokyklos ir jų mokslinė veikla 1803–1842 m., A. P i r o č k i n a s, A. Š i d l a u s k a s, *Mokslas senajame Vilniaus universitete*, Vilnius, 1984, p. 291–192; V. Vanagas, *Dionizas Poška*, Vilnius, 1994, p. 42, 113–114; I. Š e n a v i č i e n ė, *Žemaičių lituanistai Vilniaus vyriausioje seminarijoje. Motiejus Valančius*, Vilnius, 1998, p. 72, 124, 135, 139, 148 ir kt.; G. Subačius, *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos (XIX amžiaus pradžia)*, Vilnius, 1998, p. 212, 213, 230, 231, 232 ir kt.; J. G i r d z i j a u s k a s, Kultūrinis literatūros kontekstas, *Lietuvių literatūros istorija: XIX amžius*, sudarytojas ir vyr. redaktorius J. Girdzijauskas, Vilnius, 2001, p. 28, 33, 47, 48, 52 ir kt.

¹⁶ I. Šenavičienė, min. veik., 157–158; V. Merkys, *Motiejus Valančius: tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*, Vilnius, 1999, p. 92–93.

¹⁷ V. M a c i ū n a s, Šis tas apie Pošką (sąryšyje su M. Brensztejno monografija), *Vairas*, 1935, Nr. 10, p. 284. Tą patį žr. V. Maciūnas, *Raštai*, Vilnius, 2003, p. 920.

¹⁸ A. P i r o č k i n a s, Vilniaus aukštosios mokyklos ir jų mokslinė veikla 1803–1842 metais, p. 291.

fragmentai¹⁹. O jau kito, XX a. 7-ajame dešimtmetyje Annos Kaupužos publikuoti aštuonių 1823 m. kovo–birželio mėnesiais rašytų I. Loboikos laiškų D. Poškai, Kiprijonui Nezabitauskiui ir L. Uvainiui juodraščiai (dokumentų originalai saugomi Rusų literatūros institute Sankt Peterburge, vadinamuosiuose Puškino namuose), o netrukus – ir dešimt 1822–1825 m. rašytų laiškų N. Rumiancevui bei dvylikos kanclerio atsakymų I. Loboikai kopijos (dokumentų originalai saugomi Maskvos centriniame valstybiniame senųjų aktų archyve)²⁰ ši Vilniaus universiteto rusų kalbos ir literatūros profesoriaus įvaizdį dar labiau sustiprino. Nuo šiol A. Kaupužos publikacija tapo viena labiausiai mokslinėje literatūroje cituojamų – netgi nepaisant akivaizdaus šaltinių pateikimo tendencingumo. Abejotina tik A. Kaupužos pasirinkta šaltinių (laiškų) atranka – turėdama galimybę paskelbti visą I. Loboikos ir N. Rumiancevo susirašinėjamą, t. y. 48 laiškus, mokslininkė spaudai parinko tik tuos, kuriuose, jos žodžiais tariant, „minima Lietuva arba Lietuvos kultūros veikėjai“²¹. Deja, savosios XIX a. Lietuvos sampratos plačiau nepaaiškino. Neaptarė ir nespausdinamų laiškų turinio. Tad toje neskelbtoje korespondencijoje rutuliojamas mintis galime nuspėti tik iš šių tyrėjos žodžių: „Taip pat nesimišime čia nagrinėti Rumiancevo veiklos motyvų bei tikslų – kas jam buvo svarbiau, ar politiniai imperijos kanclerio sumetimai, ar mokslo vyro bei mecenato susidomėjimas. Mums šiuo tarpu svarbu ne subjektyvūs Rumiancevo ir Loboikos motyvai, o objektyvūs Lietuvos kultūrinio gyvenimo faktai...“²²

Kitaip tariant, tradicinėje lietuviškojoje istoriografijoje kritiškesnis požiūris į I. Loboikos asmenybę nebuvo itin populiarus, o galbūt net ir neparankus – turint omenyje anksčiau minėtų mokslininkų tyrimų kryptį, juolab kad objektyvūs faktai tam lyg ir neprieštaravo. Pro pirštus, gal tik išskyrus V. Vanagą²³, žiūrėta ir į dar 1934 m. Michało Brensztejno iškeltą ne itin skaidrią I. Loboikai patikėto D. Poškos lietuviškų senienu

¹⁹ Ж. Н. Григорович, Переписка протоерея Иоанна Григоровича с графом Н. П. Румянцевым, *Чтения в Импер[аторском] обществе истории древностей российских при Московском университете*, 1864, кн. 2, с. 39–43; Переписка А. Х. Востокова с объяснительными примечаниями И. Срезневского, *Сборник статей, читанных в Отделении русского языка и словесности Императорской академии наук*, т. 5, вып. 2, 1873, с. 196–218. Šių laiškų fragmentai taip pat spausdinti: V. M a c i ū n a s, *Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje*, p. 311–313. Šiame leidinyje (p. 311) publikuoti ir 1824 m. lapkričio 26 (gruodžio 8) d. ir 1825 m. kovo 24 (balandžio 5) d. I. Loboikos laiškų J. Leleweliui fragmentai, kuriuose taip pat minimi D. Poškos ir K. Nezabitausko vardai.

²⁰ A. K a u p u ž a, Некоторые дополнительные сведения о литовских деятелях культуры начала XIX века в письмах проф. русской словесности Виленского университета И. Н. Лобойко, *LTSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Literatūra*, Nr. 6, 1963, p. 207–222; A. Kaupuža, XIX a. pradžios Lietuvos kultūros veikėjai pagal prof. I. N. Loboikos susirašinėjamą su N. P. Rumiancevu, muziejaus steigėju, ten pat, Nr. 10, 1967, p. 165–199.

²¹ A. K a u p u ž a, XIX a. pradžios Lietuvos kultūros veikėjai..., p. 171.

²² Ten pat.

²³ V. V a n a g a s, *min veik.*, p. 113–114.

rinkinio istoriją²⁴. Maža to, šio epizodo, o galbūt ir jau anksčiau spaudoje pasirodžiusių gana neigiamų rusų kalbos ir literatūros profesoriaus charakteristikų paveiktas²⁵ M. Brensztejnus tuomet trumpai, bet tvirtai pareiškė (tiesa, tik savo studijos išnašoje): „Loboika Vilniuje neturėjo gero vardo“²⁶. Įdomu, kad šiuos duomenis M. Brensztejnui suteikęs V. Maciūnas (Krokuvoje, Jogailos universiteto bibliotekoje saugomos J. Lelwelio ir Ignoto Onacevičiaus susirašinėjimo fragmentus) pats pagrindiniame savo veikalė jų neminėjo, neakcentavo ir M. Brensztejno monografijai skirtoje recenzijoje²⁷. Tik jau gerokai vėlesnėje, po šešiasdešimties metų rašytoje studijoje, apie I. Loboiką atsiliepia kiek griežčiau, apibūdina jį kaip „nepasizymėjusį dideliu mokytumu bei nepasireiškusį svarbiais mokslo darbais, judrų ir landų“ profesorių²⁸. Šį kartą santūresnis buvo ir dėl I. Loboikos įtakos tuometiniam žemaičių literatų būreliui: „Žinoma, nėra reikalo manyti, kad tik Loboikos paraginti jie taip „sulietuvėjo“; jie jau buvo daugiau ar mažiau įsijungę į lietuviškąjį ano meto sąjūdį. Antra vertus, profesoriaus Loboikos ir grafo Rumiancevo autoritetas jiems turėjo juk imponuoti.“²⁹ Panašiai dėl šių dviejų asmenų autoriteto žemaičių šviesuoliams svarstė ir G. Subačius, iki šiol bene plačiausiai savo monografijoje panaudojęs A. Kaupužos publikaciją: „Vien Rumiancevo paramos viltimis negalima paaiškinti visų impulsų lietuviškai veiklai. Tačiau taip pat nėra reikalo abejoti Loboikos žodžiais, jog Rumiancevo dėmesys sukėlė didžiulį žemaičių studentų entuziazmą – pinigų, t. y. mecenato, problema knygoms spausdinti buvo viena iš svarbiausių.“³⁰

Nors ir išsakę abejones, ir minėti tyrėjai atstovavo arba tebeatstovauja vadinamajai tradicinei, vis dar tebevyraujančiai krypčiai, į pirmą vietą iškeliančiai lituanistinę „žemaitiškąją“, I. Loboikos biografijos momentą³¹. Kaip jau minėta, tokią poziciją nesunku paaiškinti – ją lėmė moksliniai interesai, pasirinkta tyrimų kryptis. Juolab kad iki šiol nėra I. Loboikai skirtos studijos, taigi ir galimybės plačiau įvertinti šios asmenybės raišką Lietuvoje. Šiems tyrėjams, regis, nebuvo žinomi ir Sankt Peterburge saugoti I. Loboikos rankraščiai, taigi ir aplinkybė, kad bent jau 1856 m. rašytuose memuaruo-

²⁴ M. Brensztejn, *Dionizy Paszkiewicz: pisarz polsko-litewski na Żmudzi*, Wilno, 1934, s. 46.

²⁵ Plačiau apie tai žr. šio leidinio p. 103–104.

²⁶ M. Brensztejn, min. veik., p. 100, 119a išnaša.

²⁷ Žr. 17 išnašą.

²⁸ V. Maciūnas, Vilniaus universitetas ir lietuviškasis XIX amžiaus pradžios sąjūdis, *Vilniaus universitetas (1579–1979)* (Lituanistikos instituto 1979 metų suvažiavimo darbai), Chicago, 1981, p. 158. Tą patį žr. V. Maciūnas, *Raštai*, p. 260–323, p. 158.

²⁹ V. Maciūnas, Vilniaus universitetas ir lietuviškasis XIX amžiaus pradžios sąjūdis, p. 178.

³⁰ G. Subačius, min. veik., p. 231–232.

³¹ Šio reiškinio atspindys – ir populiarusis Tomo Venclovos žinynas. Žr. T. Venclova, Loboika Ivan, *Vilniaus vardai*, Vilnius, 2006, p. 123. Reta išimtis šiuo požiūriu tik gana visapusiškas I. Loboikai skirtas straipsnis *Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje*. Deja, jis nepasirašytas. Žr. Loboiko Ivan, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 13 (Leo–Magazyn), Vilnius, 2008, p. 551–552.

se kontroversiškasis profesorius visai nemini nei S. Stanevičiaus, nei D. Poškos, nei brolių Nezabitauskių vardų – po daugelio metų jam atrodė svarbūs kiti Vilniuje, o ir apskritai Lietuvoje pažinti vardai.

Vis dėlto ir lietuvių istoriografijoje buvo vienas kitas tyrėjas, pamėginęs plačiau arba bent jau kitaip pažvelgti į šio rusų kalbos ir literatūros profesoriaus asmenį. Visų pirma turiu omenyje literatą, literatūros istoriką Juozą Lebionką ir 1966 m. išspausdintą jo straipsnį „Жизнь и научная деятельность И. Н. Лобойко в Литве“³². Nepaisant kai kurių tiems laikams būdingų ideologinių klišių ir pernelyg entuziastingo straipsnio herojaus, „didelės erudicijos mokslininko, nagrinėjusio Rusijos literatūros istoriją, Rusijos istoriją ir naujausios visuotinės istorijos klausimus“, pirmą kartą „kaip reikiant“ Lietuvos visuomenę supažindino su rusų kalba ir literatūra, o šių disciplinų dėstymą universitete pakėlusio „į reikiamą lygį“³³, idealizavimo, šis beveik tuo pačiu metu kaip ir A. Kaupužos publikacijos pasirodęs tekstas savo esme ne tik akivaizdžiai oponuoja minėtos tyrėjos plėtojama koncepcijai, bet ir (netgi nepaisant kai kurių kritiškų autoritetinių mokslininkų atsiliepimų³⁴) drąsiai gali būti laikomas iki šiol geriausiu I. Loboikos biografiniu tekstu. Ir ne tik todėl, kad, V. Vanago žodžiais tariant, apskritai J. Lebionkos „straipsniai dažniausiai grindžiami archyviniais ir retų šaltinių duomenimis, turi literatūros istorijos faktografiją pildančios prasmės“³⁵ (visos šios savybės būdingos ir minėtam rašiniui), bet ir todėl, kad šis tyrėjas buvo pirmasis, pamėginęs į I. Loboikos asmenį pažiūrėti visapusiškai, tiesmukai tariant, „nemaciūniškai“. Be abejonės, tokią J. Lebionkos tyrimo kryptį daug kuo lėmė paprasta priežastis – šis mokslininkas buvo išstudijavęs bemaž visą Rusijos ir Lietuvos rankraštynuose ir archyvuose saugomą I. Loboikos palikimą, taip pat ir tą, kuris buvo susijęs su veikla jau po Vilniaus universiteto uždarymo. O ši medžiaga (kartais atrodo – net prieš straipsnio autoriaus valią) piešė kitokią I. Loboikos portretą. Maža to, I. Lebionka, ieškodamas šio Vilniaus universiteto profesoriaus ryšių su dekabristais, apčiuopė ir esminį jo biografijos momentą – priklausymą Laisvajai rusų literatūros mylėtojų draugijai (toliau – Laisvajai draugijai). Šis tyrėjas, remdamasis I. Loboikos memuarais, bene pirmasis akcentavo ne vien tik mokslinį jo atvykimo į Vilnių tikslą – „norą pašvęsti savo veiklą naujų Rusijos gubernijų suartinimo su rusų tauta reikalui“, t. y. J. Lebionkos žodžiais tariant, „praktiniam carizmo nacionalinės politikos įgyvendinimui lietuviškose gubernijose“³⁶. Antra vertus, J. Lebionka neatmetė galimybės, kad priežastys, privertusios „užmiršti

³² Ё. Лебенка, Жизнь и научная деятельность И. Н. Лобойко в Литве, *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Literatūra*, Nr. 9, 1966, p. 85–111.

³³ Ten pat, p. 96, 90.

³⁴ Štai D. Beauvois šio tyrėjo darbe išvelgia tik „hagiografinį entuziazmą“. Žr. D. Beauvois, min. veik., p. 261.

³⁵ V. Vanagas, Lebionka Juozas, *Lietuvių literatūros enciklopedija*, Vilnius, 2001, p. 271.

³⁶ Ё. Лебенка, Жизнь и научная деятельность И. Н. Лобойко в Литве, с. 88.

svajones apie karjerą valstybinėje tarnyboje ir išvykti į provincialų Vilnių“ galėjo būti ir daug žemiškesnės – paprasčiausias „rūpestis dėl asmeninio saugumo, siekis pasitraukti toliau nuo rizikingos slaptos draugijos veiklos centro, draugijos, apie kurios egzistavimą jis negalėjo nenučiuoti, ir taip išvengti asmeninių kontaktų su jos nariais – būsimais dekabristais“³⁷.

Maža to, būtent J. Lebionka tuometinėje Valstybinėje V. Lenino vardo bibliotekoje (dabar – Rusijos valstybinė biblioteka) surado Józefo Bielińskiego pirmą kartą spaudoje paminėtą I. Loboikos darbą „Описание литовских и польских городов“³⁸, o Puškino namuose – jau po Vilniaus universiteto uždarymo, 1835–1840 m., rašyto dvitomio veikalo „История российской словесности“ apmatu bei pilną rankraštinį 1838 m. laikraštįje „Виленские губернские ведомости“ išsrausdintos studijos „Вильна, столица Западной России и Киевской Митрополии“ variantą (rašinys parašytas Vilniaus generalgubernatoriui Nikolajui Dolgorukovui pageidaujant)³⁹. Pastarasis kūrinys buvo paremtas tik uždarytojo Vilniaus universiteto bibliotekos retomis knygomis bei rankraščiais⁴⁰. Remdamasis Rusijos valstybinėje bibliotekoje esančiu I. Loboikos tarnybos lapu, J. Lebionka iškėlė į viešumą ir kitą naują straipsnio herojaus biografijos faktą – 1836 m. tuometinio vidaus reikalų ministro Dmitrijaus Bludovo nurodymu jis parengė ir išsamų buvusio Vilniaus universiteto bibliotekos senovinių rankraščių katalogą, vėliau pristatytą į Imperatoriškąją viešąją biblioteką⁴¹. Būtent ši, iki tol istoriografijoje labai mažai arba visai nežinoma medžiaga gerokai praturtino I. Loboikos portretą, jo biografijoje sudėjo visai kitus akcentus. Tad natūralu, kad taip lietuvių tyrėjų pamėgtai temai – I. Loboikos lituanistinei veiklai J. Lebionka skyrė tik vieną, paskutinįjį, rašinio skyrių, pavadinant „Отношение И. Лобойко к литовскому народу“⁴².

Tačiau J. Lebionkos tyrimai nesulaukė atgarsio – kiekvienas mokslininkas I. Loboikos biografijoje ir toliau ieškojo (ir rasdavo) tik jam svarbių duomenų. Štai akademinės Vilniaus universiteto istorijos tyrėjai visų pirma akcentavo I. Loboikos vaidmenį 1826 m. įkurtame vadinamajame ypatingajame komitete, kuris, remdamasis „tvirtu religijos pagrindu“ ir „atsidavimu sostui“, privalėjo parengti naujus Vilniaus universiteto

³⁷ Ten pat.

³⁸ J. Bieliński, *Uniwersytet Wileński (1579–1831)*, t. 3, s. 254; Й. Лебейка, Жизнь и научная деятельность И. Н. Лобойко в Литве, с. 93–94. J. Bielińskis šį darbą vadina kiek kitaip: „Opisanie miast polskich i litewskich“.

³⁹ Й. Лебейка, Жизнь и научная деятельность И. Н. Лобойко в Литве, с. 96–102, 104. J. Lebionka tačiau nepuodė, kad I. Loboikos studija „Вильна, столица Западной России и Киевской Митрополии“ tuomet buvo paskelbta ne tik sutrumpinta, bet ir be autoriaus pavardės. Žr. Исторические воспоминания, *Виленские губернские ведомости*, 1838, № 5–11, 13–16.

⁴⁰ Й. Лебейка, Жизнь и научная деятельность И. Н. Лобойко в Литве, с. 104.

⁴¹ Ten pat, p. 104–105.

⁴² Ten pat, p. 108–110.

nuostatus (manoma, kad ši 1828 m. patvirtintą dokumentą, N. Novosilcevui prižiūrint, surašė būtent I. Loboika)⁴³. Rusų kalbos ir literatūros profesoriaus pavardė (tiesa, nepateikiant jokių konkretesnių duomenų) buvo minima ir narpliojant Lietuvių kalbos katedros steigimo universitete istoriją⁴⁴. Beje, duomenis apie tai, kad 1825 m. birželio 25 (liepos 7) d. Literatūros ir laisvųjų menų skyriaus posėdyje, kuriame buvo nagrinėjama ir galimybė universitete įsteigti ir lietuvių kalbos katedrą, be kitų, dalyvavo ir I. Loboika, pirmasis pateikė V. Merkys⁴⁵.

Tuo tarpu rusų kultūros Lietuvoje tyrėjai, kitaip, nei jų kolegos lietuviai, daugiausia akcentavo I. Loboikos kaip rusų, lenkų ir lietuvių kultūrų suartintojo vaidmenį⁴⁶. Svarbi jiems buvo ir lietuvių mokslininkų beveik visuomet apeinama (išimtį sudaro tik anoniminis neseniai pasirodžiusio jau minėto „Visuotinės lietuvių enciklopedijos“ straipsnio autorius⁴⁷) I. Loboikos Vilniuje 1827 m. taip pat anonimiškai publikuota (apie autorystę galima spręsti tik iš įvedamojo teksto, pasirašyto inicialu „L“) 22 rusų poetų psalmių vertimų ir religinės tematikos kūrinių antologija „Собрание российских стихотворений“⁴⁸. P. Lavrineco teigimu, šis rinkinys – apskritai vienas iš nedaugelio XIX a. pradžioje Vilniuje išleistų knygų rusų kalba⁴⁹ (plačiau apie šį leidinį žr. Приложение: Письма И. Лобойко И. Лелевелю, с. 196, коммент. 72). Pasirodžius šiandien recenzuojamai knygai, rusų kultūros Lietuvoje specialistai atkreips dėmesį ir į dar vieną tais pačiais metais anonimiškai parengtą I. Loboikos kūrinių – „Начертание грамматики российского языка“⁵⁰ (žr. ten pat, nuoroda 71). Pastarųjų metų rusų kultūros Lietuvoje tyrėjų darbų kontekste, be abejonės, išsiskiria 2008 m. paskelbtas Rimanto Sideravičiaus rašinys⁵¹. Šis literatūrologas, remdamasis iki šiol nepublikuotais, LVIA saugomais rusų kultūros, mokslo ir visuomenės veikėjų (tarp jų –

⁴³ *Vilniaus universiteto istorija (1803–1977)*, ats. red. V. Merkys, Vilnius, 1977, p. 16; *Vilniaus universiteto istorija (1579–1994)*, red. R. Pavilionis, Vilnius, 1994, p. 159.

⁴⁴ *Vilniaus universiteto istorija (1803–1977)*, p. 17.

⁴⁵ V. M e r k y s, *Simonas Daukantas*, Vilnius, 1972, p. 63–64.

⁴⁶ П. Л а в р и н е ц, *Русская литература Литвы (XIX – первая половина XX века)*, Вильнюс, 1999, с. 15; Р. С и д е р а в и ч ю с, А. С. П у ш к и н и Л и т в а, Вильнюс, 1999, с. 15; Лобойко Иван Николаевич (1786–1861), *Русские в истории и культуре Ливы (Историко-биографические очерки)*, автор идеи И. Маковская, авторы-составители И. Маковская, А. Фомин, Вильнюс, 2008, с. 162.

⁴⁷ Žr. 31 išnašą.

⁴⁸ *Собрание российских стихотворений, в пользу юношества воспитываемого в Учебном округе Императорского виленского университета*, Вильно, изданием Фр. Морица, в Типографии Б. Неймана, 1827.

⁴⁹ П. Л а в р и н е ц, *min. veik.*, p. 15.

⁵⁰ *Начертание грамматики российского языка, составленное по наилучшим и достовернейшим пособиям, на российском и польском языке, = Początki grammatyki języka rossyjskiego, podług celniejszych i gruntowniejszych wzorów w języku rossyjskim i polskim ułożone*, Wilno, 1827.

⁵¹ Р. С и д е р а в и ч ю с, Письма русских литераторов профессору И. Н. Лобойко, *Literatūra*, 50 (2), 2008, p. 90–96.

Andriejaus Nikitino, Aleksandro Richterio, Aleksandro Vojeikovo, Ivano Snegiriovo) laiškais I. Loboikai, ne tik konstatavo, kad „kolegos rusai domėjosi kultūrinių ryšių su Lietuva ir jos universitetiniu centru plėtojimu“⁵², bet ir pabrėžė Lietuvos mokslinėje literatūroje jau primirštą Rusijos mokslo draugijų – ne tik Laisvosios draugijos, bet ir prie Maskvos universiteto veikusios Rusijos istorijos ir senienų draugijos – įtaką šiam Vilniaus universiteto profesoriui.

Visiškai ypatingą vietą pastarųjų dešimtmečių lietuvių istoriografijoje užima Vytauto Jogėlos monografija⁵³. Autorius, nuosekliai nagrinėdamas Vilniaus vyriausiosios dvasinės akademijos praeitį, negalėjo nepalieti ir šios mokslo įstaigos rusų kalbos ir literatūros profesoriaus veiklos, juolab kad ji gana ženkli: I. Loboika buvo pirmosios akademijos valdybos narys, dalyvavo komisijoje, rengusioje tikslus egzaminų, disputų, mokslo laipsnių suteikimo nuostatus ir t. t.⁵⁴ Taigi V. Jogėla ne tik pateikė gana įdomių faktų iš menkai žinomo I. Loboikos biografijos laikotarpio, bet ir, jais remdamasis, padarė išvadą: pasikeitus politinėmis aplinkybėmis, be to, uždarius Vilniaus universitetą, naujai kuriamoje dvasinėje aukštojoje mokykloje rusų kalbai turėjo būti skirtas ypatingas dėmesys, „rusų kalbos ir literatūros mokymas buvo laikomas pagrindine priemone, galinčia pakeisti būsimųjų kunigų nusistatymą ir požiūrį į valdžią“⁵⁵, tad išaugo I. Loboikos, „vienintelio ruso tarp profesorių“ (būtent taip jį apibūdino tuometinis Vilniaus generalgubernatorius N. Dolgorukovas) vaidmuo⁵⁶. Pasak monografijos autoriaus, I. Loboika ir neslėpė savo požiūrį – „ne kartą rašė rektoriui raštus ir pasiūlymus dėl rusų kalbos reikalingumo ir gerų dėstytojų parinkimo“⁵⁷. Kitaip tariant, V. Jogėla I. Loboiką pavaizdavo kaip uolų, energingą profesorių, susirūpinusį valdžios tikslų įgyvendinimu.

Būtent tokį I. Loboiką matome ir kituose, plačiau tyrėjų nenauduose šaltiniuose: tiek jau minėtame 1832 m. rašte Baltarusijos švietimo apygardos globėjui Grigorijui Kartaševskiiui⁵⁸, tiek jau vėliau, 1840 m. rudenį, t. y. dėl sveikatos būklės atsisakius tarnybos abiejose Vilniaus akademijose (I. Loboika profesoriavo ne tik Vilniaus dvasinėje, bet ir Vilniaus medicinos ir chirurgijos akademijoje), rašytame laiške (tikslī data nenurodyta) tuometiniam Rusijos istorijos ir senienų draugijos sekretoriui, istorikui, rašytojui, žurnalistui Michailui Pogodinui⁵⁹. Laiške, kuris buvo pridėtas prie draugijai

⁵² Ten pat, p. 96.

⁵³ V. J o g ė l a, Vilniaus Romos katalikų dvasinė akademija 1833–1844 metais: organizacija ir veikla, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 14, Vilnius, 1997.

⁵⁴ Ten pat, p. 50, 54 ir kt.

⁵⁵ Ten pat, p. 115.

⁵⁶ Ten pat, p. 48.

⁵⁷ Ten pat, p. 115.

⁵⁸ 1832 m. gegužės 30 (birželio 11) d. I. Loboikos raštas Baltarusijos švietimo apygardos globėjui G. Kartaševskiiui, l. 11r–14r.

⁵⁹ Žr. I. Loboikos laišką M. Pogodinui, 1840 m. rugsėjo mėn. (?), Н. Барсуков, *Жизнь и труды М. П. Погодина*, С[анкт]-Петербурґ, 1892, с. 421–424.

dovanojamo „gausaus knygų, rankraščių, išrašų ir pastabų, padarytų per dvidešimt metų iš Rusijos, Lenkijos, Lietuvos ir Šiaurės istorijos“ rinkinio, I. Loboika taip rašė:

Aš atvažiauvau į Lietuvą su literato įkaraščiu, kuris nenustoja manęs kankinęs iki šiol. *Tačiau aš vis labiau ir labiau jaučiu, kad čia nieko neįmanoma užbaigti (но я более и более испытывал, что здесь невозможно ничего кончить)* [čia ir toliau paryškinta mano. – R. G.]. Dabar dėl savo pablogėjusios sveikatos rengdamasis vykti į užsienį ir turėdamas omenyje likusią savo gyvenimo dalį, matau, kad jau negaliu nieko panaudoti nei iš savo skandinaviškojo, nei iš lietuviškojo portfelio, taip pat – ir iš knygų, šiems dalykams priklausančių. Tad aš ryžausi, Tamstai tarpininkaujant, perduoti šią medžiagą į Maskvą, į Rusijos istorijos ir senienų draugiją. Pirmosios trys mūsų Medicinos ir chirurgijos akademijos klasės uždarytos. Studentai bus išsiuntinėti po įvairius universitetus, o daugiausia jų pareiškė norą stoti į Maskvos universitetą. Todėl naudodamasis šia proga aš dalimis persiųsiu savo rinkinį. Dabar siunčiu portfelį su išrašais ir spaudiniais iš Lietuvos, o iš dalies – ir Lenkijos istorijos. Čia pat pridėtos dvi knygelės: 1-oji – Teodoro Wagos „Historya książąt i królów polskich“ (Wilno, 1824, in 8°) ir 2-oji – „Dzieje polski“ (Warszawa [laiške knygos leidimo metai nenurodyti, tad neaišku, kurią šio veikalų laidą I. Loboika turėjo omenyje. – R. G.]). Pirmoji – visiškai Lelewelio parašyta, antroji – visa jo paties parašyta. Veikalui „Historya książąt i królów polskich“, kurią Waga baigia 1763 m., Lelewelis panaudojo savo paties gilius daugiametis tyrimus. *Jis visur stengėsi nustatyti Rusijos santykius su Lenkija ir atskirti nuo jos Lietuvą (Он везде старался определить отношения России к Польше и отделить от нея Литву...)*, kam anksčiau rinkiniais gausi Vilniaus universiteto biblioteka, vienuolynų bibliotekos ir ten saugomi dokumentai jam labai padėjo. *Šią knygą būtinai reikėtų išversti į rusų kalbą.* Visus kitus spaudinius, piešinius, geografinį žemėlapius ir t. t. dovanojo man Lelewelis, kai gyveno Vilniuje ir Varšuvoje. Mano paties išrašai, kuriuos aš dariau, norėdamas išaiškinti Lietuvos istoriją, surinkti iš [Augusto Ludwigo] Schlözerio veikalų „Geschichte von Estland, von Littauen, Kurland und Liefland“ (Halle, 1785), kurį aš taip pat atsiųsiu draugijai. *Mano išrašus iš Karamzino vertėtų paskelbti, nes aš, gyvendamas Lietuvoje, daugiau nei kiti galėjau jausti šių faktų svarbą (...убо я в Литве мог более других чувствовать важность сих известий).*⁶⁰

Antras to paties laiško fragmentas:

Ketinu atsiųsti draugijai rankraštį „Вильно, столица Литовской России и Киевской Митрополии“ [sic! Plg. šio darbo pavadinimą p. 98 – R. G.]. Ją D[mitrijus] N[ikolajevičius] Bantyš-Kamenskis išsprendino leidinyje „Виленские Губернские Ведомости“ sutrumpintą, be komentarų. *Aš norėčiau, kad jis būtų išleistas atskira knygele su papildymu apie tai, kas vyko po to. Nes katalikai skleidžia nepalankius gandus, kad Lietuvoje sunaikinta unija, todėl šis tyrimas būtų labai naudingas.*⁶¹

Ir trečias:

Turiu pranešti ir tai, kad profesorius Danilavičius [t. y. buvusio Vilniaus universiteto profesorius Ignotas Danilavičius, tuomet dėstęs jau Maskvos universitete. – R. G.] taip pat gerai išmano istoriją kaip ir Lelewelis. *Reikia paskubėti pasinaudoti jo žiniomis. Būtų ne pro*

⁶⁰ Ten pat, p. 421–422.

⁶¹ Ten pat, p. 422–423.

šalį prie jo priskirti du jaunos rusus, kurie pasinaudotų jo žiniomis. Patikėkite, kad [kito] Danilavičiaus nei Lietuvoje, nei Lenkijoje jau neįmanoma rasti. *Lenkų beprotybė greit praeis. Vyriausybė jiems duoda šiurkščias ir stiprias pamokas: rusų kalba vis labiau ir labiau išsisknija, mūsų akademijose ir gimnazijose lenkai rusiškai rašo kaip literatai. Lenkų jaunimas nevengia, nesišalina Rusijos. Šimtai iš čia išvyksta į Maskvą, Charkovą ir t. t., ir greitai jų jau neatskursite nuo rusų. Tačiau lenkų istorijos bei literatūros ir pačioje Lietuvoje vis mažiau. Tegul dingsta lenkų fanatizmas, bet ne tautos egzistavimo paminklai.*⁶²

Be abejo, šis paskutinis sakinytis rodo tam tikrą prieštaravimą – I. Loboika – už mokslą, už nacionalinių, taip pat – ir lenkų (be abejonės – ir lietuvių) kultūrų puoselėjimą. Tačiau tuo pat metu džiaugiasi vis intensyvesne rusų kultūros sklaida šiame krašte, triumfuoja, kad „lenkų“ jaunimo jau greitai nebus galima atskirti nuo rusų (prisiminkime garsiąją I. Danilavičiaus frazę, pasakytą apie I. Loboiką pirmaisiais profesoriavimo Vilniuje metais: „siekia paversti mus rusais“ (*dąży do przerobienia nas na Rosyan*)⁶³. Kitaip tariant, lenkų ir lietuvių kultūros I. Loboikai įdomios tik kaip savotiškas paveldas, „paminklas“, tik kaip mokslinio susidomėjimo vertas objektas, tiesiog – kaip praeitis. Iš čia – ir perdėm pragmatiškas požiūris į I. Danilavičių, kaip, beje, ir į patį J. Lelewelį.

„Tarpininkas tarp dekabristų ir filomatų jaunimo“

Lenkiškajai istoriografijai I. Loboikos asmuo taip pat buvo įdomus, tačiau jau dėl kitų priežasčių. Tiesa, jo vardas nebuvo ir nėra minimas itin dažnai. Geriausiai požiūrį į I. Loboikos asmenybę atspindi faktas, kad, kitaip, nei kiti Vilniaus universiteto profesoriai, jis nebuvo įtrauktas net į garsųjį leidinį „Polski Słownik Biograficzny“. Šią garbę pelnė tik jo sūnus, Vilniuje gimęs garsus lenkų aktorius ir fotografas Konstantynas Łoboyko (pseudonimas – Konstantynas Królikowski, 1834–1904)⁶⁴. Asmeninis I. Loboikos gyvenimas iki šiol kelia daug klausimų: minėtame žodyne rašoma, kad jis buvo vedęs aktorę Antoniną Kodrębską *secundo voto* Królikowską, su kuria vėliau išsiskyrė, tuo tarpu iš 1829 m. spalio 29 (lapkričio 10) d. laiško J. Leleweliui žinoma apie jo santuoką su bajoraite Henrieta von Klonman (žr. Приложение: Письма И. Лобойко И. Лелевелю, с. 201).

Kad ir kaip ten būtų, kitaip, nei lietuvių tyrėjams, lenkų istoriografijai didelę įtaką darė (ir tebedaro) XIX a. memuarinėje literatūroje suformuotos nuostatos. Štai J. Bie-

⁶² Ten pat, p. 423–424.

⁶³ Žr. List Ignacego Daniłowicza do Franciszka Malewskiego, Wilno, 20 lutego (4 marca 1822 roku), *Archiwum filomatów: Listy z zesłania. Krąg Franciszka Malewskiego i Józefa Jeżowskiego*, zebrał, opracował i wstępami opatrzył Zbigniew Sudolski, Warszawa, 1999, s. 447.

⁶⁴ Z. J a b ł o ņ s k i, Łobojko Konstanty, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 18/3, z. 78, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, 1973, s. 376–377.

lińskis, pirmosios monografijos apie Vilniaus medicinos ir chirurgijos akademiją autorius, be abejonės, rėmėsi profesoriaus Stanislovo Bonifaco Jundzilo prisiminimuose bei dailininko, sukilėlio Edvardo Pavlovičiaus rinkinyje pateiktomis I. Loboikos charakteristikomis:

Dirbo paleografijos ir archeologijos srityse, o jo gausi korespondencija tais klausimais rodė jį esant darbštų žmogų, bet tik darbštų, nes didesnių gabumų visai neturėjo. Kai kuriuos jo straipsnius spausdino tuometinis žurnalas „Dziennik Wileński“. Tiek universitete, tiek vėliau – akademijoje visuomet priklausė nuosaikiųjų partijai, todėl niekuomet nei savęs, nei kitų nestatė į pavojų, o kaip žmogus geras, simpatiškas ir taikus, buvo visų gerbiamas⁶⁵.

Beveik tą patį J. Bielińskis konstatavo ir kitoje, jau Vilniaus universiteto istorijai skirtoje studijoje: „1822 m. į Vilnių atvyko mokytas profesorius ir labai padorus žmogus Ivanas Loboika [kaip minėta, I. Loboika Vilnių galėjo pasiekti jau 1821 m. pabaigoje. – R. G.]“⁶⁶ Tik šį kartą atkreipė dėmesį ir į gana reikšmingą ir anksčiau neakcentuotą aplinkybę: „pirmą kartą į platesnį akiratį pateko filaretų proceso metu – kaip universitete globėjo potvarkiu įsteigtos komisijos narys“⁶⁷. Be abejo, taip teigdamas J. Bielińskis rėmėsi tiek jo paties, tiek Zygmunto Wasilewskio pastangomis išleisto šio procesų dokumentų rinkinio medžiaga, kurioje būta ir keletas I. Loboikos N. Novosilcevo komisijai rašytų raštų⁶⁸.

Tačiau ilgainiui I. Loboikos portretas lenkų istoriografijoje pamažu keitėsi. Pirmas ženklus postūmis įvyko 1907 m., kai buvo išspausdinti I. Loboikos lenkų kalbos mokytojo Vilniuje, tuomet – dar studento, filareto Mikalojaus Malinovskio memuarai. M. Malinovskis, kuris savo prisiminimus diktavo 1864 m., jau fiziškai išsekęs, praradęs regėjimą, bet pasiekęs mokslinės šlovės viršūnę, savo buvusiam mokiniui buvo negailėstingas: „Universitetas gavo naują rusų literatūros profesorių – Joną Loboiką, didelį nemokšą, kuriam visgi atrodė, kad sugebės įskiepyti lietuviams meilę Rusijos poezijos klasikams.“⁶⁹ Tikėtina, kad tokią griežtą M. Malinovskio nuomonę galėjo

⁶⁵ J. Bieliński, *Stan nauk lekarskich za czasów Akademii Medyko-Chirurgicznej Wileńskiej, bibliograficznie przedstawiony. Przyczynek do dziejów medycyny*, Warszawa, 1889, s. 575–576. Plg.: „Jonas Loboika, nuo 1822 metų rusų kalbos ir literatūros ordinarinis profesorius, buvo žmogus romaus būdo ir pavyzdingų manierų, tačiau turėdamas ribotus gabumus ir jausdamas menką potraukį kalbai ir literatūrai šiose srityse mažą tepadarė pažangą“ (*Obrazki litewskie, ze wspomnień tulacza Sobarri* [A. H. Kirkora], Poznań, 1874, s. 190). Taip pat plg.: „Tiesą sakant, buvo geras žmogus, įsimylėjęs savo žmoną, o galbūt dar labiau – jos muziką“ (*Wspomnienia znad Wilii i Niemna*, zebrał E. Pawłowicz, 1882, s. 17).

⁶⁶ J. Bieliński, *Uniwersytet Wileński (1579–1831)*, t. 2, s. 731.

⁶⁷ Ten pat, t. 3, p. 254.

⁶⁸ Z. Wasilewski, Promienici, filareci i zorzanie. Dokumenty urzędowe dotyczące towarzystw tajnych na Litwie (1822–27), *Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce, wydawane przez Komisję do badań tego zakresu przez Wydział filologiczny Akademii Umiejętności w Krakowie powołaną*, Kraków, 1897, s. 136–207. Taip pat žr. 9 išnašą (J. Bielińskio darbo metrika).

⁶⁹ M. Malinowski, *Księga wspomnień*, wydał J. Tretiak, Kraków, 1907, s. 88.

suformuoti ir visai konkrečiai aplinkybė – būtent I. Loboika Vilniaus filomatų ir filaretų bylos metu buvusį savo mokinį nurodė kaip asmenį, suteikusį jam statistinę anketa „Opis jeograficzny“, N. Novosilcevui tapusią pagrindiniu bylos įkalčiu, svarbiausiu daiktiniu nusikalstamos studentų veiklos įrodymu⁷⁰.

Po ketverių metų – panaši charakteristika, šį kartą atkartota jau ne prisiminimuose, bet mokslinėje kultūros istoriko, Vilniaus ir Charkovo universitetų istoriografo Ludwiko Janowskio studijoje: „Loboika paskaitų prospektuose skelbė dėstydamas kursą remdamasis Eschenburgo [t. y. garsaus vokiečių literatūros istoriko ir vertėjo Johano Joachimo Eschenburgo. – R. G.] ir savo paties medžiaga, tačiau ši buvo ne kas kita kaip ištraukos iš Charkovo universiteto profesoriaus [t. y. rašytojo, garsaus slavų literatūros, kalbos ir retorikos specialisto, pirmojo Charkovo universiteto rektoriaus, Ivano Rižskio. – R. G.] darbų. Loboika visiškai neturėjo gabumų savarankiškai parengti [paskaitų] kursą.“⁷¹ Tačiau pats griežčiausias apibūdinimas – 1923 m., jau po L. Janowskio mirties, Stanisława Pigońio paskelbtame garsiajame rinkinyje „W promieniach Wilna i Krzemieńca“. L. Janowski taip rašė:

Loboika, žmogus pasipūtęs ir ribotas, džiaugėsi, kad atsiradus naujoms [politinėms] srovėms atlieka tariamo Rusijos interesų sergėtojo vaidmenį. Iš tikrųjų jis visai nebuvo garbingas ir nuoširdus, koku jį laikė net įtarusis Jundzilas. Prieš mus guli juodraščiai jo rašytų slaptų įskundimų valdžiai, nukreiptų prieš Vilniaus jaunimą. Kam juos siuntė, nežinome⁷².

Buvo minėta, kad nors ir santūriau, tačiau taip pat toli gražu ne teigiamai rusų kalbos ir literatūros profesorių 1934 m. charakterizavo ir M. Brensztejnus⁷³.

Kad ir kokia prieštaringa būtų buvusi prieškario lenkiškoji istoriografija, aki-vaizdu, kad I. Loboikos asmuo tuomet domino tik vadinamuosius Vilniaus istorikus, ypač – Stepono Batoro universiteto mokslininkus. Pokarinėje istoriografijoje – nauja susidomėjimo I. Loboika banga, tačiau ir vėl kitame kontekste, kurį lėmė politinės permainos pačioje Lenkijoje, taigi ir jos moksle. Šis suaktyvėjimas buvo susijęs ir su dar viena reikšminga aplinkybe – Lenkijos (kaip ir Lietuvos) tyrėjams tapo prieinami ir Rusijos archyvuose saugomi I. Loboikos rankraščiai, visų pirma jo memuarai. O šioje medžiagoje, kaip netrukus įsitikinta, slėpėsi bent dvi tuometinei istoriografijai patrauklios temos: 1) I. Loboikos ryšiai su dekabristais ir 2) šio profesoriaus elgsena Vilniaus studentų byloje. Abi šios temos, ypač – pastaroji, labiausiai išplėtotą garsaus

⁷⁰ Wyjaśnienie p. profesora Wileńskiego Uniwersytetu Łobojki, z dnia 2 grudnia 1823 r., s. 100–101; S. F i s z m a n, Wspomnienia Iwana Łobojki o procesie filaretów, *Kwartalnik Instytutu Polsko-Radzieckiego*, Warszawa, 1953, nr 2–3, s. 109–110 ir kt.

⁷¹ L. J a n o w s k i, *Uniwersytet Charkowski w początkach swego istnienia (1805–1820)*, Kraków, 1911, s. 67, przyp. 2.

⁷² L. J a n o w s k i, Lata uniwersyteckie Juljusza Słowackiego, *W promieniach Wilna i Krzemieńca*, Wilno, 1923, s. 108.

⁷³ Žr. šio leidinio p. 95–96.

lenkų literatūrologo ir istoriko Samuelio Fiszmano darbuose. Jau 1953 m. šis tyrėjas ne tik paskelbė vienuolika I. Loboikos 1856 m. rašytų memuarų (t. y. tų pačių, kurie spausdinami ir čia recenzuojamoje knygoje) fragmentų⁷⁴, bet ir mėgino polemizuoti su L. Janowskiu, ginti J. Bieliński pateiktą I. Loboikos įvaizdį⁷⁵. Taigi remdamasis jau ne amžininkų prisiminimais ir laiškais, bet iki tol tik siauram tyrėjų ratui prieinamu šaltiniu – paties profesoriaus memuarais, S. Fiszmanas padarė dvi esmines išvadas: 1) Vilniaus studentų bylą nagrinėjančioje komisijoje I. Loboika „atliko Vilniaus jaunimo bičiulio vaidmenį“⁷⁶ ir 2) šis Vilniaus universiteto profesorius atliko ir kitą – „tarpininko tarp dekabristų ir filomatų jaunimo“ vaidmenį, būtent „jam reikėtų padėkoti, kad Mickevičius ir Rylejevas susitiko Sankt Peterburge kaip seni bičiuliai“⁷⁷.

Pirmajai išvadai sustiprinti S. Fiszmanas parinko tokius I. Loboikos memuarų fragmentus kaip „Следственная комиссия Новосильцова, учрежденная в Вильне“ (p. 119–120), „Допросы студентам“ (p. 123–125), „В чем состояло общество филаретов и к чему оно стремилось?“ (p. 125–126), „Высочайше утвержденный 14 августа 1824 года приговор по докладу Новосильцова“ (p. 130–132), „Защитение мое пред министром Шишковым Лелевеля, Даниловича и Михаила Бобровского“ (p. 119–120) ir kt., kuriuose šis Vilniaus universiteto profesorius save vaizdavo kaip N. Novosilcevo nedraugą ir Vilniaus universiteto studentų bei dėstytojų užtarėją. Tuo tarpu antrąją savo išvadą S. Fiszmanas iliustravo memuarų ištrauka, pavadinta „Первая поездка моя из Вильны в Петербург“ (p. 116), kurioje I. Loboika pasakojo apie 1823 m. vasarą įvykusį jo apsilankymą Laisvosios draugijos posėdyje, dalijosi išpūdziais apie pažintį su Kondratijumi Rylejevu.

Po trejų metų panašų I. Loboikos portretą S. Fiszmanas nupiešė ir rusiškajam A. Mickevičiaus tremties laikotarpiui skirtoje studijoje⁷⁸, tik šį kartą akcentavo šio profesoriaus „kaip kitos Rusijos [orig. „druga Rosja“ – R. G.] Vilniuje atstovo ir asmens, informavusio Sankt Peterburgą apie Vilniaus, visų pirma filomatiškuosius, reikalus“, vaidmenį⁷⁹. Maža to, padarė prielaidą, kad Vilniaus studentų bylos metu I. Loboikos asmuo sudarė tam tikrą atsvarą N. Novosilcevui⁸⁰. 1962-aisiais – trečioji S. Fiszmano publikacija, kurioje dėmesys ir vėl sutelkiamas į I. Loboikos memuarus⁸¹. Šį kartą

⁷⁴ S. F i s z m a n, Wspomnienia Iwana Łobjki o procesie filaretów, s. 116–133.

⁷⁵ Ten pat, p. 113–114.

⁷⁶ Ten pat, p. 109.

⁷⁷ Ten pat, p. 112–113.

⁷⁸ S. F i s z m a n, *Z problematyki pobytu Mickiewicza w Rosji*, Warszawa, 1956.

⁷⁹ Ten pat, p. 21.

⁸⁰ Ten pat, p. 21–22.

⁸¹ S. F i s z m a n, *Z pamiętnika Iwana Łobjki o Uniwersytecie Wileńskim i o procesie filomatów, Archiwalia mickiewiczowskie*, Wrocław – Warszawa – Kraków, 1962, s. 9–43.

tyrėjas išskėlė naują tezę – pirmą kartą lenkų istoriografijoje pabrėžė I. Loboikos kaip dviejų tautų – rusų ir lenkų – vienytojo vaidmenį (kaip jau minėta, lietuviškojoje istoriografijoje šią aplinkybę pirmasis akcentuos J. Lebionka 1967 m.). Suprantama, remdamasis nauju, ankstesnėje, 1853-ųjų publikacijoje neskelbtu memuarų skyriumi „Прощание мое с членами Высочайше утвержденного Вольного общества любителей российской словесности“ (p. 18–19). S. Fiszmanas taip rašė apie I. Loboikos paskaitas universitete: „Kalba ne tik apie literatūrą, bet ir pristato savą lenkų ir rusų suartinimo programą, kurią referavo prieš išvykdamas į Vilnių Laisvosios rusų literatūros mylėtojų draugijos posėdyje. Jos esmę sudarė studentų skatinimas, kad baigę mokslus stotų į tarnybą Sankt Peterburge, kas turėjo prisidėti prie „lenkiško patriotizmo prietarų sunaikinimo“⁸².

Ir šioje publikacijoje S. Fiszmanas gina J. Bielińskio pateiktą I. Loboikos charakteristiką, toliau polemizuoja su L. Janowskiu, sakydamas, kad šio istoriko pozicija tiesiog „kažkoks nemalonus nesusipratimas“, ką rodo ir filomatų bei filaretų proceso dokumentai, ir A. Mickevičiaus liudijimas, ir amžininkų atsiminimai, pagaliau – ir paties I. Loboikos memuarai⁸³. Kitaip tariant, tyrėjas piešia kiek keistoko (*dziwaczny*), bet išsilavinusio ir tolerantiško profesoriaus portretą: „Vilniaus universiteto iškilnumas Loboiką nustebino, pajuto jam gilią pagarbą, nuoširdžiai troško įgyti profesorių ir studentų draugiškumą.“⁸⁴ S. Fiszmanas, ši kartą savo nuomonę parėmęs net 21 I. Loboikos memuarų fragmentu, regis, visiems laikams gražino kadaise L. Janowskio ir jo pasekėjų suterštą gerą šio rusų kalbos ir literatūros profesoriaus vardą.

Iš tikrųjų, dauguma vėlesnių Lenkijos tyrėjų noriai citavo S. Fiszmano publikacijas, I. Loboikos asmenyje visų pirma matydami Vilniaus jaunimo bičiulį, filomatų ir filaretų proceso metu „atstovavusį pažangiajai Rusijai prieš Novosilcevo reakciją“ (*reprezentanta Rosji postępu wobec Rosji reakcji Nowosilcowa*)⁸⁵. Maža to, Małgorzatos Sztolzman žodžiais tariant, būtent simpatingajam I. Loboikai, „nepaisant užprogramotos jaunimo neapykantos jo dėstomajam dalykui“, ilgainiui pavyko sužadinti norą pažinti ir rusų kalbą bei literatūrą⁸⁶. Tyrėjos nuomone, būtent šio profesoriaus dėka pagarpa rusų literatūrai Vilnius ilgainiui pralenkė kitus vadinamosios lenkiškos kultūros centrus. Tyrėja svarstė:

⁸² Ten pat, p. 10–11.

⁸³ Ten pat, p. 16.

⁸⁴ Ten pat, p. 11.

⁸⁵ S. Fiszman, Wspomnienia Iwana Łobojki o procesie filaretów, s. 109.

⁸⁶ M. Stolzmann, W kręgu uniwersyteckiej tradycji. Życie kulturalne w Wilnie po roku 1831, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego: Prace historyczne*, z. 64: *Studia z dziejów Uniwersytetu Wileńskiego (1579–1979)*, Kraków, 1979, s. 125.

Be abejonės, Loboikos, kuris rusų literatūros paskaitas skaitė abiejose akademijose iki pat jų egzistavimo pabaigos, asmuo buvo viena iš pažangios, liberalios rusų literatūros populiarumo Vilniaus regione priežasčių. Mieste buvo žinoma jo laikysena filaretų proceso metu – iš čia simpatija ir pagarba visuomenėje, kas leido objektyviai vertinti ir jo dėstomąjį dalyką. Tiesa, Loboika specializavosi paleografijoje ir archeologijoje, tačiau skaitydamas rusų literatūros istorijos paskaitų ciklus bei viešas paskaitas apie Rusijos civilizaciją ir švietimą, be abejonės, naudojo ir savo bičiulių dekabristų kūrinis. Tuo tarpu susidomėjimas šiuolaikine rusų literatūra, jos pavyzdžių bei kritinių apžvalgų publikavimas yra būdingas Vilniaus literatūrinių periodinių leidinių bruožas, skiriantis juos nuo Varšuvos periodikos.⁸⁷

Panašiai svarstė ir švietimo istorikas Leszekas Zasztowtas, teigdamas, kad I. Loboika „Vilniuje turėjo gana gerą opinį, ypač todėl, kad būdamas universiteto sudarytos tyrimo komisijos narys elgėsi geranoriškai su priklausymu Filaretų draugijai apkaltintais studentais“⁸⁸. Kitaip, nei V. Jogėla, šis tyrėjas neįžvelgė ir ypatingo rusų kalbos bei literatūros profesoriaus uolumo „įgyvendinant valdžios tikslus“ jau po Vilniaus universiteto uždarymo. Atvirksčiai, išanalizavęs 1832–1836 m. veikusio Laikinojo mokyklų komiteto Vilniuje veiklą (kurį laiką šis komitetas tvarkė Vilniaus švietimo apygardos reikalus, sprendė ir komplikuočius universiteto palikimo – bibliotekos, kabinetų rinkinių, archyvo ir kt. – klausimus), konstatavo, kad jame I. Loboika „nebuvo pirmo plano figūra“, o jo funkcijos jame apsiribojo mokyklinių programų sudarymu⁸⁹.

Tad galima drąsiai teigti, kad XX a. pabaigos lenkų istoriografijoje iš bendro konteksto išsiskiria tik Ryszardo W. Wołoszyńskio 1972 m., t. y. jau prieš pasirodant dviejų pastarųjų tyrėjų studijoms, paskelbta monografija⁹⁰. Šiame gausia istoriografine (tyrėjui puikiai žinomos ir lietuvių autorių publikacijos) bei unikalia archyvine medžiaga paremtame darbe I. Loboika pristatytas ne tik kaip asmuo, vykdęs „kito-kią“, „veiksmingesnę“, nes laipsniško ir kultūrinio šio krašto integravimo į Rusijos imperiją, programą⁹¹, bet ir... kaip asmuo, turėjęs ryšių su 1826 m., t. y. jau po dekabristų sukilimo ir Vilniaus studentų bylos įkurtu, Jo Imperatoriškosios Didenybės asmeninės kanceliarijos Trečiuoju skyriumi (šią savo išvadą remia kol kas nepublikuotais archyviniais „tarybinių kolegų“ radiniais)⁹². „Pozityvią Loboikos veiklos reikšmę prieš 1831 m., – rašė R. W. Wołoszyński, – be abejonės, viršijo nuostoliai, kuriuos

⁸⁷ Ten pat.

⁸⁸ L. Z a s z t o w t, *Kresy (1832–1864). Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawniej Rzeczypospolitej*, Warszawa, 1997, s. 105.

⁸⁹ Ten pat.

⁹⁰ R. W. W o ł o s z y ń s k i, *Polsko-rosyjskie związki w naukach społecznych (1803–1830)*, Warszawa, 1974.

⁹¹ Ten pat, p. 88.

⁹² Ten pat, p. 159–160.

sukėlė kol kas dar tiksliai neapibūdintas jo kaip Trečiojo skyriaus informatoriaus vaidmuo Vilniaus universiteto klausimais⁹³. Šis tyrėjas gerokai sumenkino ir I. Loboikos kaip svarbiausio N. Rumiancevo patikėtinio Lietuvoje reikšmę, išvardydamas ir kitus, ne mažiau svarbius kanclerio pagalbininkus, tokius kaip I. Onacevičius, Mykolas Borovskis, Liudvikas Sobolevskis, Simonas Feliksas Žukovskis ar net patys universiteto globėjai – Adomas Jurgis Čartoriskis bei rektorius Simonas Malevskis⁹⁴. Maža to, R. W. Wołoszyńskis nurodė, kad intensyviais senienų paieškas Lietuvoje N. Rumiancevas pradėjo dar gerokai prieš atvykstant I. Loboikai, t. y. 1815 m., o galbūt – net ir 1812 m., kai kancleris pirmą kartą apsilankė Vilniuje⁹⁵. Kitaip tariant, šis tyrėjas ne tik pakoregavo S. Fiszmano sukurtą I. Loboikos įvaizdį, bet ir prabilo apie permanentinę Vilniaus visuomenės pasitikėjimo Loboika krizę...

Kad ir kaip ten būtų, R. W. Wołoszyńskio istoriografinis iššūkis pasekėjų, regis, nesulaukė. Ir tuo požiūriu šio tyrėjo darbas lenkų istoriografijoje daug kuo primena J. Lebionkos publikacijos likimą lietuviškojoje istoriografijoje. Kiek objektyviau mėgino svarstyti tik jau minėtas prancūzų istorikas D. Beauvois (R. W. Wołoszyńskio knyga jam buvo žinoma): lenkų kalba išleistoje studijoje (taigi iš dalies ją galima priskirti prie lenkiškos istoriografijos), nors taip pat iki galo neišsivadudamas nuo abejonių I. Loboikos garbingumu (šiam tyrėjui tebedarė įspūdi M. Malinovskio memuaruose išsakytas požiūris), nors ir stebėdamasis aplinkybe, jog praėjus tik porai mėnesių nuo atvykimo į Vilnių šis profesorius jau paskiriamas slaptąsias studentų draugijas tiriančios komisijos nariu, vis dėlto manė, kad I. Loboikos bendravimas su J. Leleweliu ir A. Mickevičiumi buvęs gana nuoširdus⁹⁶. Maža to, D. Beauvois neabejojo I. Loboiką turėjus „mokslininko dvasią ir didžiulį intelektualinį smalsumą“⁹⁷. Istorikui imponavo ir šio profesoriaus domėjimasis lietuvių bei baltarusių kultūra, kitaip tariant, „visiškas nedemonstravimas didžiarusiško šovinizmo“⁹⁸. Antra vertus, po 1824-ųjų I. Loboikos elgsenoje D. Beauvois jau negalėjo neižvelgti ir tam tikros pažiūrų metamorfozės. Tyrėjo išvada lakoniška – kosmopolitinis 1803-ųjų idealas traukiasi atgal, jo pabaiga jau arti⁹⁹.

⁹³ Ten pat, p. 160.

⁹⁴ Ten pat, p. 375–376.

⁹⁵ Ten pat, p. 375.

⁹⁶ D. B e a u v o i s, min. veik., p. 261.

⁹⁷ Ten pat.

⁹⁸ Ten pat.

⁹⁹ Ten pat, p. 262.

„Jo planai, kaip visuomet, buvo dideli“

Kaip kad pastebi recenzuojamos knygos įvadinio straipsnio autorius A. Reitblatas, rusiškojoje istoriografijoje I. Loboikos vardas vis dar minimas itin retai, dažniausiai – N. Rumiancevo būrelio, rečiau – Laisvosios draugijos (istoriografijoje paprastai siejamos su dekabristais) veiklos kontekste. Tiesa, literatūros istorikai pažymi jo indėlį supažindinant Rusijos skaitytojus su senąja skandinavų literatūra, o slavistai – plėtojant rusų, lenkų ir lietuvių mokslinius ryšius (A. Рейтблат, Иван Лобойко: случай примирителя, с. 71). Vis dėlto į rusų istoriografijos akiratį I. Loboika visų pirma pateko kaip asmuo iš dekabristų aplinkos – turiu omenyje 1951 m. V. Danilovo paskelbtą publikaciją¹⁰⁰. Būtent tuomet pirmą kartą pagarsintas ir I. Loboikos memuarų fragmentas – skyrius „Вольное общество любителей российской словесности в Петербурге в 1824 году пред его кончиной“¹⁰¹.

Iš tikrųjų, Rusijos mokslinėje literatūroje I. Loboikai skirtų rašinių – vos vienas kitas. A. Reitblatas ši faktą aiškina tuo, kad ir pats I. Loboika nebuvo labai linkęs plačiai reikštis spaudoje:

Jo publikacijų sąrašas niekingai mažas (kiek daugiau nei dešimt, neskaičiuojant vertimų), be to, yvauja kompiliacijos, mokymo priemonės ir laikraščių straipsniai. Maža to, šios publikacijos sunkiai prieinamos (dalis jų buvo skelbiamos Vilniuje, taip pat ir lenkų kalba, dalis – Odesoje, laikraštyje „Одесский вестник“) (ten pat, p. 71–72).

Tyrėjo nuomone, I. Loboikos „nepopuliarumą“ galėjo lemti ir tai, kad jis gyveno ir dirbo provincijoje, t. y. buvo atitrūkęs nuo sostinės leidinių ir leidėjų (ten pat, p. 72). Iš dalies šią A. Reitblato išvadą patvirtintų ir I. Loboikai skirtas straipsnis garsiajame leidinyje „Русский биографический словарь“ – apimtimi, taigi ir jame sukaupta informacija vienas kukliausių¹⁰². Antra vertus, iškalbingas jau pats faktas, kad „provinci-
alas“ I. Loboika buvo įtrauktas į šį prestižinį leidinį...

Kad ir kaip ten būtų, įvadinio straipsnio autorius teisus teigdamas, kad šio, jo žodžiais tariant, „didelės erudicijos ir įvairiapusio, kompetentingo ir darbštaus“, „įstabaus žmogaus, aistringai mylėjusio mokslą ir literatūrą ir nemažai padariusio jų labui“, biografija „verta didesnio tyrėjų dėmesio“ (ten pat, p. 71, 72). Be abejo, teisus ir tuo, kad šioje knygoje publikuojami I. Loboikos prisiminimai – puiki proga šią spragą

¹⁰⁰ В. В. Данилов, Воспоминания о Рылееве И. Н. Лобойко, *Декабристы и их время: материалы и сообщения*, под редакцией М. П. Алексеева и Б. С. Мейлаха, Москва–Ленинград, 1951, с. 23–26.

¹⁰¹ Ten pat, p. 24–26. Tą patį žr. И. Н. Лобойко, Вольное общество любителей российской словесности в Петербурге в 1824 г. перед его кончиной, *Писатели-декабристы в воспоминаниях современников*, Москва, 1980, т. 2, с. 46–49.

¹⁰² А. Б. Лобойко, Иван Николаевич, *Русский биографический словарь (Лабзина–Ляшенко)*, С[анкт]-Петербург, 1914, с. 568.

užpildyti. O pratęsiant šią mintį vertėtų pridurti – puiki proga atidžiau pažvelgti ir į vilnietišką I. Loboikos gyvenimo periodą. O jis iki šiol rusų tyrėjų beveik nedomino – nebent N. Rumiancevo veiklos kontekste¹⁰³. Kiek daugiau informacijos apie I. Loboikos darbą Vilniuje (konkrečiai – Vilniaus universitete) pateikė tik Borisas Popkovas¹⁰⁴. Tad šiuo požiūriu nedidelės apimties A. Reitblato rašinys – naujas žodis rusiškojoje istoriografijoje. Šis tyrėjas ne tik išstudijavo lenkų ir rusų kalba rašytus darbus (naudodą ir rusų kalba publikuotus lietuvių autorių – A. Kaupužos ir J. Lebionkos – straipsnius), bet ir pasitelkęs archyvinius duomenis (ne tik rašinio herojaus memuarus, ne tik iki šiol mokslinėje literatūroje necituotus laiškus, bet ir Puškino namuose saugomą autobiografiją), pirmą kartą pamėgino sukurti maksimaliai išsamų (tiek, kiek leido įvadinio rašinio galimybės) I. Loboikos – pedagogo, literato, visuomenės veikėjo, pagaliau valdininko – portretą. Pirmą kartą taip išryškintas ir Charkovo universiteto vaidmuo jo asmenybės formavimuisi (ten pat, p. 73–74), kiek plačiau aptarta ir veikla Laisvojoje draugijoje, taip pat 1818–1819 m. žurnale „Соревнователь просвещения и благотворения“ skelbti rašiniai (ten pat, p. 75).

Kaip jau minėta, kitaip, nei kiti tyrėjai, A. Reitblatas gana daug dėmesio skyrė ir vilnietiškam I. Loboikos gyvenimo tarpсниui: jį domino šio profesoriaus mokslinė ir visuomeninė veikla (pavyzdžiui, darbas tikslinant 1811 m. Sankt Peterburge paskelbtą Lietuvos Statuto publikaciją, bendradarbiavimas su žurnalu „Dziennik Wileński“, parama istorikui, archeografui, N. Rumiancevo bendražygiui Ivanui Grigorovičiui ir kt.), santykiai su universiteto profesūra (J. Leleweliu, I. Danilavičiumi, Kazimieru Kontrimu ir kt.) bei „folkloristais ir etnografais“ D. Poška, S. Stanevičiumi, Kajetonu Nezabitauskiu (ten pat, p. 76–77). A. Reitblatas negalėjo apeiti ir I. Loboikos elgsenos Vilniaus universiteto studentų „bruzdėjimų“ (*брожение*) metu (ten pat, p. 77). Tiesa, šį bene labiausiai lenkų istoriografijoje pamėgtą epizodą aprašo itin santūriai. Ir tokią tyrėjo poziciją nesunku paaiškinti – daug iškalbingesni šiuo požiūriu tame pačiame leidinyje spausdinami I. Loboikos prisiminimai. Dėmesio vertas tik tų įvykių poveikio jo herojui vertinimas (beje, toliau rašinio eigoje autoriaus iš esmės paneigtas): „Novosilcevo tyrimo komisijos išdava tapęs universiteto sutriuškinimas (daugelio studentų išsiuntimas į Rusiją, kai kurių profesorių nušalinimas nuo dėstymo) traumavo Loboiką visam gyvenimui. Galbūt todėl jis nutilo ir beveik nieko nespausdino“ (ten pat).

Be konkrečių faktų, A. Reitblato rašinyje rasime ir daugiau bendresnio pobūdžio svarstymų, pavyzdžiui, apie kitus, „nemokslinius“ I. Loboikos tarnybos Lietuvoje tikslus:

¹⁰³ В. П. Козлов, *Колумбы российских древностей*, издание 2-е, дополненное, Москва, 1985, с. 32, 72–74, 96, 110 ir kt.

¹⁰⁴ Б. С. Попков, Лобойко Иван Николаевич, *Славяноведение в дореволюционной России. Библиографический словарь*, Москва, 1979, с. 223.

Be mokslinių interesų, Loboika savo naujoje tarnyboje matė ir didelį visuomeninį tikslą: jis norėjo sušvelninti, o galiausiai ir likviduoti negatyvų lenkų požiūrį į rusus. Jis manė, kad tai bus galima padaryti supažindinus lenkus su rusų kalba ir rusų kultūra, pagaliau – pritraukus juos į tarnybą Rusijoje (1822 m. vasario 20 d. I. Danilavičius rašė Pranciškui Malevskui: „Loboika pradėjo skaityti literatūrą, turėjo 100 studentų, dabar iki 50 [...]. Nori mus paversti rusais“). Jo pozicija buvo akivaizdžiai prieštaringa. Iš vienos pusės, su neslepiaumu susidomėjimu žiūrėjo į lenkų kultūrą (pavyzdžiui, užmezgė kontaktus su lenkų mokslininkais, sveikino laišku Mickevičių, šiam išspausdinus poemą „Grażyna“ ir t. t.), o iš kitos pusės, siekė, nors ir neatvirai, rusifikuoti lenkus, skatinti juos atsisakyti kovos už Lenkijos valstybės nepriklausomybę (tokia dvilypė pozicija tam tikra prasme buvo susijusi su ukrainietiška Loboikos kilme: Lenkijoje jis atstovavo vyraujančiai rusų nacijai, tačiau Rusijos imperijoje priklausė engiamai, rusifikuojamai nacijai) (ten pat, p. 76).

Anaip tol neneigiant „visuomeninių“, „taikdariškų“ I. Loboikos intencijų (atvirai deklaruotų jo memuaruose), o ir jo padėties Vilniuje prieštaravimo, vertėtų atkreipti dėmesį į tai, jog nei pats profesorius, nei jo kolegos amžininkai tuomet ukrainietiškos jo kilmės anaip tol neakcentavo – universiteto profesūrai ir studentams jis buvo „rusas“, „rusų kalbos ir literatūros profesorius“. Be abejo, tokia nuostata susiformavo neatsitiktinai – į Lietuvą (A. Reitblato tekste – į „Lenkiją“) I. Loboika atvyko tobulai mokėdamas rusų ir vokiečių, gana gerai – danų kalbą, tačiau visai nesusipažinęs su lenkų kalba ir literatūra. Nereikėtų užmiršti dar ir tos aplinkybės, kad I. Loboika į Vilnių atvyko ne iš Charkovo, bet tiesiog iš Sankt Peterburgo. Kad ir kaip ten būtų, jo konkurentas, taip pat stačiatikis, tačiau Polocko jėzuitų akademijos auklėtinis, lenkės katalikės ir slovako unito sūnus Pavelas Kukolnikas Vilniaus aplinkai buvo gerokai artimesnis...

Kita vertus, I. Loboikos gyvenimo tarpsnis po 1824 m., ypač – darbo Vilniaus akademijose laikotarpis, A. Reitblato straipsnyje nušviestas gana fragmentiškai – šiuo požiūriu šis tekstas nesiskiria nuo ankstesnės istoriografijos, iš esmės atkartojami jau J. Leblionkos nurodyti faktai. Įdomu tik tai, kad A. Reitblatas, kitaip, nei jo pirmtakas, atkreipia dėmesį į I. Loboikos pažintį su tuometiniu Baltarusijos švietimo apygardos (A. Reitblatas klysta, rašydamas „Vilniaus švietimo apygardos“) globėju G. Kartaševskiu, be kita ko, cituoja Puškino namuose saugomo I. Loboikos laiško juodrašį (tiksliai data nenurodyta, tačiau iš straipsnio autoriaus minčių sekos galima spėti, kad rašyta 1833 m.), kuris ne tik iliustruoja jau minėtos studijos „Вильна, столица Западной России и Киевской Митрополии“ išspausdinimo aplinkybes, bet ir dar kartą iškalbingai byloja I. Loboikos pažiūrų „metamorfozę“. Tenka tik apgailėstauti, kad įvadinio straipsnio autorius šio laiško nepateikė *in extenso*, apsiribojo keliais fragmentais:

Taigi Vilniaus karinis gubernatorius Nikolajus Andriejevičius Dolgorukovas 1833 m. jam pavedė parašyti Vilniaus istoriją, kad parodytų, jog „rusai kažkada sudarė didžiąją jo gyventojų dalį ir todėl Vilnius buvo toks pat rusiškas miestas kaip dabar Kijevas ir Černigovas“. Loboika, manydamas, kad „lenkai vis dar mano esą senieji, pagrindiniai Vilniaus bei

Lietuvos gyventojai [...], o tokios lenkų mintys viešajai rimčiai labai žalingos [...] idėjo visas pastangas duoti tam atkirti“, ir, pasinaudojęs retomis knygomis ir rankraščiais, parengė tyrimą „Вильна, столица Западной России и Киевской Митрополии“, kuris vėliau pakeistu pavadinimu ir sutrumpintas buvo išspausdintas leidinyje „Виленские губернские ведомости“¹⁰⁵ (ten pat, p. 78).

Kad ir kokie skurdūs ir fragmentiški būtų buvę duomenys, reziumuodamas šį, vadinamąjį akademinį, I. Loboikos biografijos laikotarpį A. Reitblatas neslepia ironijos:

Nors Loboika pradėjo dėstyti universiteto skyrių pagrindu sukurtose Medicinos ir chirurgijos bei Dvasinėje Romos katalikų akademijose, viltis „nutiesti tiltus“ tarp dviejų nacijų pasirodė esanti praėityje. Loboika, suprantama, nesėdėjo rankas sudėjęs. Jo planai kaip visuomet buvo dideli. 1835 m. savo užrašuose jis pasižymėjo, kad ketina parengti ir išleisti veikalus „Библиография российская“, „История российской словесности древней и новой“¹⁰⁶, „История славянской словесности“, „География славянских народов“, „Сравнительная грамматика славянских языков“, „О российском стихосложении“ (ten pat).

Kiek daugiau informacijos – apie pirmąjį I. Loboikos gyvenimo dešimtmetį jau išvykus iš Lietuvos: straipsnio autoriui gerai žinomas jo herojaus rinkinių likimas, nesėkmingos tarnybos (taip pat ir Imperatoriškoje viešojoje bibliotekoje) paieškos ir nauji (deja, taip pat nesėkmingi) leidybiniai planai, tarp jų knygėlės „Путеводитель по Германии и Швейцарии в пользу русских путешественников составленный“, parašytos 1840–1841 m., keliaujant po Vakarų Europą, bei 1843 m. sumanyto leidinio „Литературный и художественный указатель“ (kitaip – „Библиографический и художественный указатель“). Deja, laikotarpis po 1844 m., I. Loboikai palikus ir Sankt Peterburgą, – jau ir visai paslaptingas, jeigu neminėsime kelių straipsnio autoriaus nurodytų geografinių taškų – Charkovo, Odesos, Krymo, Vienos. Vertėtų dargi pridurti ir paskutinįjį – Mintaują...

Taigi A. Reitblato tekstas – iki šiol išsamiausias I. Loboikos gyvenimo aprašymas rusiškojoje istoriografijoje. Nors tyrėjo minčių eigai neabejotiną įtaką darė jo herojaus memuarai, panaudoti ir kiti, nauji, taip pat ir archyviniai, šaltiniai. Tiesa, I. Loboikos asmenybės mįslės jis iki galo neįminė, galbūt net ir nekėlė tokio tikslo. Šiame tekste neliko ir anksčiau, 2001-aisiais, kitame šio autoriaus tekste I. Loboikai mesto kaltinimo – bendradarbiavimo su Jo Imperatoriškosios Didenybės asmeninės kanceliarijos Trečiuoju skyriumi: „Yra duomenų, kad iš Vilniaus informaciją į Trečiąjį skyrių teikė Ivanas Nikolajevičius Loboika (1786–1861).“¹⁰⁷ Tiesa, taip teigdamas, skirtingai nei kitais atvejais, tyrėjas rėmėsi ne savo paties surinkta medžiaga, bet jau minėtu Ryszardu

¹⁰⁵ Žr. 39 išnašą.

¹⁰⁶ Plg. su J. Lebionkos pateiktu šio darbo pavadinimu. Žr. šio leidinio p. 98.

¹⁰⁷ А. И. Рейтблат, *Как Пушкин вышел в гении: историко-социологические очерки о книжной культуре Пушкинской эпохи*, Москва, 2001, с. 143. Taip pat žr. А. И. Рейтблат, *Русские писатели и III отделение, (1826–1855)*, <<http://magazines.russ.ru/nlo/1999/40/reitbl.html>>, [2009 10 18].

W. Wołoszyński. Antra vertus, konkrečių, archyvinių duomenų apie panašią I. Loboikos bičiulių literatūrą, minimų ir skelbiamuose memuaruose, – žurnalo „Сын Отечества“ leidėjo Nikolajaus Grečo ir ypač Tado (kitai – Fadejaus) Bulgarino (pastarojo ryšiams su minėta institucija skyrė net atskirą studiją¹⁰⁸) veiklą pateikė su kaupu...

Nenusisekusi misija

Recenzuojamo leidinio sudarytoją A. Fedutą I. Loboikos kūrinys visų pirma domino kaip medžiaga, leidžianti nušviesti 1823–1824 m. Vilniaus universiteto įvykius (ši data fiksuota ir leidinio pavadinime). Maža to, kaip tekstas, patvirtinantis ir papildantis J. Lelewelio pateiktą Vilniaus įvykių versiją. Kitaip tariant, norom nenorom ši šaltinį pirmiausia vertiname filomatų ir filaretų bylos aspektu, nors, žvelgiant kiekybiškai, ši, be abejonės, labai svarbi tema memuaruose anaipol nevyrauja: iš 59 kūrinio skyrių Vilniaus universiteto problemoms skirti vos 20 (savo ruožtu šešiuose tiesiog aprašoma šios aukštosios mokyklos istorija, jos vidaus sąranga). Tačiau, kaip jau minėta, kaip tik šių prisiminimų dėka istoriografijoje (ypač – lenkiškojoje) nusistovėjo I. Loboikos kaip Vilniaus jaunimo ir universiteto profesūros bičiulio, „atstovavusio pažangiajai Rusijai prieš Novosilcevo reakciją“, įvaizdis.

Iš tikrųjų, I. Loboikos priešiškus N. Novosilcevui – akivaizdus, ir šiuo požiūriu jo kūrinys visiškai susišaukia su J. Lelewelio tekstu. Memuarų autorius Vilniaus įvykius tiesiai vadina „reikalu, užsuktu Novosilcevo“ (skyrius „Высочайше утверждённый 14 августа 1824 года приговор по докладу Новосильцова“, с. 166). I. Loboika rašė:

Su masonų draugijomis, 1820 m. sunaikintomis Rusijos imperijoje, taigi ir Vilniuje, jie [t. y. filaretai. – R. G.] neturėjo jokio panašumo, taip pat nieko nebuvo perėmę ir iš vokiškųjų [studentų draugijų]. Sunaikinti patriotinius lenkų jausmus kankinant filaretus jis [t. y. N. Novosilcevas. – R. G.] tikrai nemanė. Žinojo, kad kiekviena šeima, kiekvienas tos šeimos pakeičiamas ratas juos giliai slėpė savo širdies gelmėse, ypač nuo tada, kai lenkai pastebėjo, kad Rusijos vyriausybė siekia sunaikinti jų istorinius prisiminimus, atvėrsinti jų prisirišimą prie savo tautinės literatūros, įvesti Lenkijos mokyklose rusų kalbą ir nugramzdinti į užmarštį visa tai, kas lenkus daro lenkais. Bet jeigu komisija, turėdama visą milžinišką savo valdžią, sutelkusi visas savo jėgas, negalėjo filaretų apkaltinti niekuo kitu tik patriotiniu proveržiu; jeigu pusė apklaustųjų – tiek tardant po vieną, tiek akistatos metu sakė vieną ir tą patį ir nė vieno iš jų nebuvo įmanoma apkaltinti maištingais, prieš vyriausybę nukreiptais ketinimais, tai kodėl gi Novosilcevas nesustojo apklausęs pusę jaunuolių, o tęsė tyrimą vienuolika mėnesių? *Akivaizdu, kad jis turėjo daug svarbesnių paskatų negu valstybės saugumas, kuriam tuomet vakarinėse gubernijose niekas negrėsė, ir tai galėjo matyti pačioje savo tyrimo pradžioje* [paryškinta mano. – R. G.] (skyrius „В чем состояло общество филаретов и к чему оно стремилось?“, с. 162–163).

¹⁰⁸ Видок Фиглярин: письма и агентурные записи Ф. В. Булгарина в III отделение, издание подготовил А. И. Рейтблат, Москва, 1998.

Tad I. Loboikai šie įvykiai (kaip, beje, ir J. Leleweliui) – tai tik įnirtinga N. Novosilcevo ir A. J. Čartoriskio dvikova, pasibaigusi pastarojo pralaimėjimu. Tačiau anaip tol ne idėjinė, ne politinė dvikova, o tiesiog žemiškų paskatų padiktuotas N. Novosilcevo noras išvirtinti Vilniuje, mieste, kuriame senatorius „puoselėjo viltį vesti turtingą našlę“, t. y. Teklę Zubovienę (skyrius „Ученики Виленской гимназии“, c. 149). „Aš nustebau, kad Novosilcevas, kuris anksčiau niekuomet nenorėjo būti nei baisus, nei rūstus, užėmė tokią poziciją, kuri pradėjo gąsdinti ir jaudinti visą kraštą“, – dalijosi išpūdžiais I. Loboika (skyrius „Возвращение мое в Вильну. Новосильцов в Вильне“, c. 155). Tad akivaizdu, kad savo kūrinyje stoja A. J. Čartoriskio, „nuoširdžiai norėjęsio susitaikyti su Sankt Peterburgu ir Dvaru“, pusėn (skyrius „Приезд князя Чарторижского в Вильну“, c. 142). Ir nors žavisi toli gražu ne visa žymiojo kunigaikščio veikla – kaip senienų mėgėjas piktinasi, kad A. J. Čartoriskis, siekdamas gausinti Pulavų biblioteką, „apiplėšė visus Lietuvos vienuolynus ir archyvus“, vis dėlto pripažįsta, jog universiteto gerovė ir šlovė sietina būtent su jo pirmojo globėjo vardu (skyrius „Прощание мое с графом Н. П. Румянцовым“, c. 126, skyrius „Виленский университет“, c. 131). Ir atvirkščiai, „globėju tapus Novosilcevui, jis [t. y. Vilniaus universitetas. – R. G.] ėmė smukti ir jo akyse visai sužlugo“ (skyrius „Вольное общество любителей российской словесности в Петербурге в 1824 году пред его кончиной“, c. 172). Šiuose žodžiuose prasiveržia ir asmeninė I. Loboikos nuoskauda – universiteto uždarymas koregavo ir jo paties gyvenimą, visų pirma materialiąją pusę. Bene geriausiai ši skiauda atsispindi jau ne kartą cituotame 1832 m. rašte Baltarusijos švietimo apygardos globėjui G. Kartaševskiiui:

Aš apsirengęs varganai, mano žmona ir motina – dar varganiau, ir jau netrukus mums bus sunku pasirodyti gatvėje. Ir tuomet, kai mano draugai lenkai po nuožmaus karo, kurį įžiebė jų kolegų piktadarystės ir klasta, jau nepatiria dėl to jokių bėdų, aš vienas tarp jų, rusas ir ištikimas Rusijos sūnus (*я один посреди их, Россиянин и верный сын России*), iškilusio pavojaus akivaizdoje parodęs savigarbą, tvirtybę ir ištikimybę savo Valdovui¹⁰⁹, esu priverstas apraudoti šiuos smūgius, giliai sužeidusius mano šeimą.¹¹⁰

Šie žodžiai, kad ir kokie dviprasmiški būtų, vargu ar galėtų tapti argumentu, keičiančiu I. Loboikos kaip „gerojo profesoriaus“ įvaizdį. Tiesa, jis taip pat priklausė studentų draugijas tyrusiai komisijai, tačiau ne vadinamajai N. Novosilcevo, o anksčiau – sukurtai dar A. J. Čartoriskio. Maža to, I. Loboika, neslepiantis nepritarimo senatoriaus veiksams („Aš buvau kuo labiausiai įsitikinęs, kad šis tyrimas neteisingas. Įtariau, kad jis vykdomas dėl slaptų ir savanaudiškų tikslų“, skyrius „Возвращение

¹⁰⁹ Vertėtų priminti, kad 1832 m. buvusio Vilniaus universiteto rektorius Vaclovas Pelikanas I. Loboiką priskyrė prie 15 patikimų, t. y. lojalių valdžiai, profesorių. Žr. *Vilniaus universiteto istorija (1803–1977)*, p. 35.

¹¹⁰ 1832 m. gegužės 30 (birželio 11) d. I. Loboikos raštas Baltarusijos švietimo apygardos globėjui G. Kartaševskiiui, l. 13v–14r.

мое в Вильну. Новосильцов в Вильне“, c. 155) ir pats turėjo nemalonumų: kaip ankstesnės komisijos narys buvo net tris kartus, „taip kaip ir studentai“, apklaustas (skyrus „Допросы членам бывшим в следственной комиссии Чарторижского“, c. 158). Tačiau į antrąją komisiją nebuvo pakviestas, taigi nepateko ir A. Mickevičiaus „nemalonėn“, t. y. nepapildė poemos „Dziady“ herojų gretų. Antra vertus, vargu ar apskritai tai būtų buvę įmanoma – žymiojo poeto ir naujojo universiteto rusų kalbos ir literatūros profesoriaus santykiai buvo nepriekaištingi. I. Loboika ne tik vadino save A. Mickevičiaus poezijos gerbėju, bet ir, pasirodžius poemai „Gražyna“, 1823 m. gegužės 27 (birželio 8) d. parašė jaunajam poetui panegirišką laišką vokiečių kalba (Sic! Galbūt todėl, kad tame laiške A. Mickevičių lygino su Bürgeriu, Goethe ir Schilleriu?), „manydamas, kad pritarimas rusų profesoriaus, atvykusio iš Sankt Peterburgo, jam bus prie širdies“ (*Я полагал, что одобрение русского профессора, прибывшего из Петербурга, будет для него лестно*, skyrus „Снядецкий и Мицкевич“, c. 139)¹¹¹. Ir I. Loboika neklydo. „Negaliu nusišlepti, – atrašė A. Mickevičius, – kad mano savi-meilė buvo pamaloninta, jog patikau vyrui, kuris kaip mokslininkas yra garsus savo senojoje ir naujojoje tėvynėje, kurį aš pats pažinau ir išmokau vertinti kaip išvalgų meno kritiką“ (*...doch konnte ich nicht umhin, dass meine Eigenliebe sich nicht etwas geschmeichelt fühle, einem Mann gefallen zu haben, der als Gelehrter in seinem alten und neuen Vaterlande mit Ruhm gekannt ist, den als scharfsinnigen Kunstrichter ich selbst kennen und schätzen lernte*)¹¹².

Taigi tuomet, N. Novosilcevo proceso metu, visuomenės akyse I. Loboika gerą vardą išsaugojo. Neužmirškime, kad tai, kas vyko už uždarytų durų, buvo gana gerai žinoma ir mieste – juk, kaip juokavo pats I. Loboika, „komisijos veikla Vilnių domino ne mažiau kaip Odesą – Sevastopolio apgultis“ (skyrus „Допросы студентам“, c. 161). Vis dėlto neatsakytų klausimų nemažai, jau minėta ne visai skaidri statistinės anketos „Opis jeograficzny“ istorija. I. Loboika net neketino slėpti, kad faktas, jog būtent jis pirmosios komisijos veiklos metu šią anketą, „kuri Novosilcevui padarė nemenką paslaugą“, surado ir paviešino, išgelbėjo jį nuo antrosios komisijos kaltinimų (skyrus „Допросы членам бывшим в следственной комиссии Чарторижского“, c. 160). Nerimą kelia ir kita keista aplinkybė – labiausiai Vilniaus universiteto byloje nukentėjo kaip tik tie profesoriai, kurie artimiausiai bendravo su I. Loboika: J. Lelewelis, K. Kontrimas, I. Danilavičius, M. Bobrovskis. Tiesa, memuaruose I. Loboika rašo (beje, labai nuoširdžiai, emocingai), kad piktinosi bausmių savo kolegoms griežtumu, mėgino užstoti juos prieš liaudies švietimo ministrą Aleksandrą Šiškovą (skyrus „Защитение мое пред министром Шишковым Лелевеля, Даниловича и Михаила

¹¹¹ Šio laiško originalą žr. S. F i s z m a n, *Z problematyki pobytu Mickiewicza w Rosji*, s. 18–19.

¹¹² A. Mickiewicz do I. Łobojki, Kowno, 2 (14) czerwca 1823, A. Mickiewicz, *Dziela*, t. 14: *Listy*, cz. 1, Warszawa, 1955, s. 247.

Бобровского“, c. 169–170). Deja, ministro atsakymas buvęs trumpas: „Danilavičiui duosiu vietą Charkovo universitete, tačiau kitiems padėti negaliu“ (ten pat, p. 170). Jau minėta, jog I. Loboikos (taigi ir A. Šiškovo?) požiūris į šį profesorių buvo perdėm utilitarinis: „reikia paskubėti pasinaudoti jo žiniomis...“

Tuo tarpu paties I. Danilavičiaus nuomonė apie I. Loboiką ilgainiui keitėsi. 1822 m. pabaigoje rašytame laiške P. Malevskuii savo naująjį kolegą dar vadina „garbingu žmogumi“ (*Jest człowiekiem poczciwym*)¹¹³, tačiau 1825 m. vasarą, jau iš Charkovo, J. Leleweliui taip rašo:

Loboiką įvairiai jo tėvynėje prisimena, yra daug jo atžvilgiu nedraugiškai nusiteikusių, vadinančių jį gudriu, *Windbeuel* [t. y. vėjavaikiu, fanfaronu. – R. G.], visur visginančiu savo uodegą. Vienas jo kolega, sužinojęs, kad jis yra Maskvos istorijos draugijos [t. y. Rusijos istorijos ir senienų draugijos. – R. G.] narys, taip pakomentavo: „Наш пострел, везде поспел“ [t. y. gudrus, klastingas, visur suspėjantis. – R. G.]¹¹⁴.

Po ketverių metų – dar keistesnis atsiliepimas, ir vėl laiške P. Malevskuii:

Loboika nuolat kažką atvertinėja į graikų-rusų tikėjimą ir karia man ant kaklo neofitus, – kad jiems duociau mokytojų vietas. Anksčiau atsiuntė nuogą [šiuo atveju – neturintį pinigų, neturtingą. – R. G.] karmelitą, šiandien – dar nuogesnį bazilijoną. Didelis man vargas su juo [su I. Loboika? – R. G.]¹¹⁵.

Ar I. Loboikos prisiminimuose rastume nors menkiausią patvirtinimą tokioms charakteristikoms, ne tik papildančioms šio profesoriaus portretą (daugiausia paties I. Loboikos pastangomis sukurta), bet ir išplečiančioms jo veiklos Vilniuje apimtį? Kitaip tariant, ar įmanoma atsiriboti nuo filomatų-filaretų istorijos faktoriaus ir ieškoti šiuose prisiminimuose kitų akcentų, kitos erdvės mintims? Ir iš tikrųjų, atidžiau pažvelgę į šį kūrinį (o juk memuarai, ypač – XIX a. memuarai, kaip ir grožinės literatūros kūriniai, paprastai turėjo ne tik gerai apgalvotą schemą, bet ir pagrindinę, dažnai užslėptą, tačiau esminę minties giją), tokią dominantę rastume. Tai jau anksčiau ne kartą minėta Laisvoji draugija – ji ne tik labai svarbi I. Loboikos pasakojimo pradžioje, bet būtent jos žlugimo (sic!) aprašymu memuarai ir užbaigiami.

Žymaus rusų literatūrologo Vasilijaus Bazanovo dėka Laisvosios draugijos (jau minėta, kad pilnas draugijos pavadinimas – Laisvoji rusų literatūros mylėtojų draugija; 1816 m. rugpjūčio 15 d., į draugijos tikslus įtraukus ir labdarą, pervadinta į Kandidatų į tikruosius švietimo ir labdaros narius draugiją, orig.: „Общество соревнователей просвещения и благотворения“, tačiau mokslinėje literatūroje paprastai ir toliau va-

¹¹³I. Daniłowicz do F. Malewskiego, Wilno, 29 listopada (10 grudnia) 1822, *Archiwum filomatów: Listy z zesłania. Krag Franciszka Malewskiego i Józefa Jeżowskiego*, zebrał, opracował i wstępami opatrzył Z. Sudolski, Warszawa, 1999, s. 468.

¹¹⁴I. Daniłowicz do J. Lelewela, Charków, 11 (23) lipca 1825, ten pat, p. 694.

¹¹⁵I. Daniłowicz do F. Malewskiego, Charków, 12 (24) października 1829, ten pat, p. 551.

dinta Laisvą draugiją) istorija žinoma gana gerai. Dar 1949 m. Petrozavodske šis tyrėjas paskelbė solidžią, archyvine medžiaga paremtą (daug draugijos dokumentų buvo sunaikinta 1825 m. pačių jos vadovų rankomis, tačiau daug ir išliko – kaip ir I. Loboikos archyvas, jie saugomi Puškino namuose), taigi iki šiol mokslui svarbią studiją „Вольное общество любителей российской словесности“, o beveik po dvidešimties metų, šį kartą jau Sankt Peterburge, kitu pavadinimu – „Ученая республика“ pasirodė ir antroji, pataisyta ir papildyta monografijos laida¹¹⁶. Autorius, išnagrinėjęs draugijos susikūrimo aplinkybes (V. Bazanovas mano, kad jos įkūrimo data reikėtų laikyti 1816 m. sausio 17 (29) d., kai įvyko pirmasis narių susirinkimas, taigi A. Reitblatas klysta (korektūros klaida?) nurodydamas sausio 16 (28) d. (sic!) datą; žr. И. Н. Лобойко, Мои записки, с. 87, коммент. 19), jos veiklą ir žlugimo aplinkybes, reziumavo: „„Mokslo respublika“ [būtent taip savo draugiją paprastai vadino jos nariai. – R. G.] iš esmės įtvirtino politikos, poezijos ir mokslo sąjungą [paryškinta mano. – R. G.]. Pilietinės nuotaikos „mokslo respublikoje“ vyrauja“¹¹⁷.

Kitaip tariant, į pirmą vietą šis tyrėjas iškėlė anaip tol ne „literatūra“. Maža to, V. Bazanovas nurodė, kad draugijos atsiradimas sietinas su tuo metu Sankt Peterburge jau veikusia masonų lože „Išrinktasis Michailas“ (*Избранный Михаил*), taip pavadinta Romanovų dinastijos pradininko Michailo Romanovo garbei. (A. Reitblatas šiai nuomonei visiškai pritaria, remdamasis šios draugijos nario, poeto ir kritiko Piotro Pletniovo 1844 m. laišku literatūrologui, skandinavistui Jakovui Grotui, ten pat). Pasak V. Bazanovo, kuriam pavyko surinkti po įvairias dokumentų saugyklas išbarstytus dokumentus, šiai ložei priklausė tuometinis intelektualinis Rusijos elitas, „daugiausia pažangiosios Sankt Peterburgo inteligentijos atstovai“¹¹⁸. Beje, kitaip, nei kitose tuometinėse sostinės ložėse, čia susirinkimai vykdavo ne prancūzų ar švedų, bet rusų kalba¹¹⁹. Svarbiausi ložės pareigūnai buvo skulptorius, grafikas Fiodoras Tolstojus, rašytojas, poetas Fiodoras Glinka, jau minėti N. Grečas ir A. Nikitinas. Maža to, V. Bazanovo žodžiais tariant, „beveik visi „Išrinktojo Michailo“ ložės pareigūnai buvo Laisvosios mokyklų kūrimo pagal tarpusavio mokymo metodą draugijos nariai [orig.: „Вольное общество учреждения училищ по методе взаимного обучения“, kitaip vadinta Laisvą lankasterinių mokyklų draugija, sukurta „Išrinktojo Michailo“ ložės narių iniciatyva 1819 m. sausio 14 d. – R. G.], arba priklausė Laisvajai rusų literatūros mylėtojų draugijai“¹²⁰.

¹¹⁶ В. Б а з а н о в, *Вольное общество любителей российской словесности*, Петрозаводск, 1949; В. Б а з а н о в, *Ученая республика*, Москва, Ленинград, 1964.

¹¹⁷ В. Б а з а н о в, От автора, *Ученая республика*, с. 4.

¹¹⁸ Ten pat, p. 63.

¹¹⁹ Ten pat, p. 70.

¹²⁰ В. Б а з а н о в, *Вольное общество любителей российской словесности*, с. 86.

Duomenų apie tai, kad ir I. Loboika būtų galėjęs priklausyti „Išrinktojo Michailo“ ložei, nėra. Neaišku, ar buvo tiesiogiai susijęs ir su Laisvąja lankasterinių mokyklų draugija (A. Reitblatas rašo: „buvo artimas judėjimui už lankasterinių mokyklų kūrimą“, žr. A. Рейтблат, Иван Лобойко: случай примирителя, с. 74), tačiau jau tvirtčiau galima teigti, kad dalyvavo 1802 m. įsteigtos (naujai reorganizuota 1814 m.) Imperatoriškosios labdarybės draugijos veikloje – tai rodo ne tik šiai institucijai skirtas memuarų skyrius, bet ir faktas, kad 1818 m. leidinyje „Журнал императорского человеколюбивого общества“ paskelbė iš prancūzų kalbos išversta garsaus archeologo ir keliautojo Louiso Josepho Alexandre de Laborde rašinį apie Anglijoje veikiančias lankasterines mokyklas (žr. skyrių „Ланкастерские школы в Петербурге“, с. 108–109; ten pat, p. 109, 79 išnaša). Kol kas tik spėjimais apgaubti ir I. Loboikos ryšiai su 1812 m. įsteigta Sankt Peterburgo Biblijos draugija (nuo 1814 m. rugsėjo veikė kaip Rusijos Biblijos draugija) ar 1801–1825 m. veikusia Laisvąja literatūros, mokslo ir menų draugija („Вольное общество любителей словесности, наук и художеств“), kitaip – Michailo *vel* Mykolo draugija („Михайловское общество“; pavadinimas kilęs nuo vietos, kurioje draugija rinkdavosi, t. y. Michailo *vel* Mykolo rūmų) arba tiesiog Izmailovo draugija („Измайловское общество“; pavadinimas siejamas su jos vadovo Aleksandro Izmailovo vardu). Pastarųjų draugijų veiklai aptarti memuaruose taip pat skirti atskiri skyriai (žr. skyrius „[Библейское общество]“, „[Михайловское общество]“, с. 86–87, 92). Tiesa, V. Bazanovas I. Loboikos priklausymu Laisvajai literatūros, mokslo ir menų draugijai, atrodo, neabejoja¹²¹. Pakankamas argumentas, patvirtinantis konkrečius ryšius su šiomis draugijomis, yra jau vien tai, kad I. Loboika apie jas apskritai rašo. Kad ir kaip ten būtų, vienintelė draugija, dalyvavimą kurios veikloje savo memuaruose ne tik patvirtina, bet ir, kaip minėjau, netgi pabrėžtinai akcentuoja, yra Laisvoji draugija.

Šios visais atžvilgiais elitinės draugijos nariu bendradarbiu I. Loboika tapo 1816 m. gegužės 23 (birželio 4) d. Po poros metų, 1818 m. gegužės 13 (25) d., išrinktas ir tikruoju nariu. Pagal stojimo pirmenybę buvo 27-asis tikrasis draugijos narys (iš viso fiksuoti 82 tikrieji nariai). Palyginimui galima pasakyti, kad Charkovo laikų I. Loboikos bičiulis, istorikas, etnografas, garsiosios studijos „О происхождении, языке и литературе литовских народов“ (Санкт-Петербург, в Типографии Карла Крайя, 1827) autorius P. Kerpenas tikruoju draugijos nariu tapo 8-asis (1816 m. vasario 1 (13) d.), A. J. Čartoriskio sekretorius, literatas, bibliografas, artimas I. Loboikos pažįstamas Bazilijus (*vel* Vasilijus) Anastasevičius – 32-asis (1819 m. spalio 31 (lapkričio 12) d.), T. Bulgarinas – 52-asis (1821 m. kovo 28 (balandžio 9) d.), K. Rylejevas – 59-asis (1821 m. gruodžio 19 (31) d.), Vilniaus universiteto auklėtinis, orientalistas, literatas, leidėjas, taip pat artimas I. Loboikos pažįstamas Juozapas

¹²¹ В. Базанов, *Ученая республика*, с. 42.

Senkovskis – 63-asis (1821 m. gruodžio 19 (31) d.)¹²². I. Loboikos globėjas, būsimas liaudies švietimo ministras A. Šiškovas draugijos garbės nariu taip pat išrinktas vėliau – 1817 m. gruodžio 4 (16) d., savo ruožtu leksikografas Samuelis Bogumiłas Lindė (su juo I. Loboika artimai bendravo 1815–1816 m. gyvendamas Varšuvoje) ir Stačiatikių Bažnyčios istorikas, bibliografas, metropolitas Eugenijus (kitaip – Jefimijus Bolchovitinovas, gan plačiai aprašytas ir I. Loboikos memuaruose, žr. skyrių „Евгений митрополит в Пскове“, c. 127–130) – 1818 m. gruodžio 9 (21) d., būsimas liaudies švietimo ministras Sergejus Uvarovas – 1819 m. rugpjūčio 25 (rugsėjo 6) d., istorikas Nikolajus Karamzinas – 1820 m. vasario 9 (21) d., vyskupas, literatas Stanislovas Bogušas-Sestrencevičius (šios asmenybės portretui taip pat daug vietos skiriama memuaruose, žr. skyrių „Митрополит Богуш-Сестрэнцевич“, c. 117–119) – 1821 m. gruodžio 19 (31) d., J. Lelewelis – 1822 m. gruodžio 18 (30) d.¹²³ Ir pagaliau 1822 m. birželio 12 (24) d. draugijos nariu korespondentu tapo Vilniaus universiteto auklėtinis, ekonomistas, publicistas Vincentas Pelcinskis, o 1824 m. gruodžio 15 (27) d., t. y. jau per paskutinį draugijos narių priėmimą, – I. Loboikos globotinis Vilniaus universitete, literatas, publicistas, vertėjas (jau minėta, kad 1822 m. į lenkų kalbą išvertė ir I. Loboikos darbą „Взгляд на древнюю словесность скандинавского севера“¹²⁴), istorikas, be kita ko, garsiosios studijos „Krótki rys Witolda, Wielkiego Xiążęcia Litewskiego“ autorius (pirmą kartą paskelbta 1821 m. leidinyje „Dziennik Wileński“, vėliau Antano Marcinovskio spaustuveje išleista atskira knygele¹²⁵) A. B. Hlebavičius¹²⁶.

Jau buvo atkreiptas dėmesys (tą rodo ir čia pateikti pavyzdžiai), kad tarp Laisvosios draugijos narių buvo ne tik daug asmenų iš buvusios Lenkijos ir Lietuvos valstybės žemių, ne tik „beveik visi lenkų intelektualai, kurie tuo metu gyveno Sankt Peterburge“, bet ir „daug rusų, kurie domėjosi lenkų problematika“¹²⁷. Suprantama, kaip kad rodo ir gilesnė šios draugijos analizė, – toli gražu ne vien moksliniais ar literatūriniais klausimais. Tai byloja jau anksčiau minėtas ir I. Loboikos memuarų skyrius „Прощание мое с членами Высочайше утвержденного Вольного общества любителей российской словесности“:

Imperatoriaus patvirtintos Laisvosios rusų literatūros mylėtojų draugijos nariai taip pat džiaugėsi mano paskyrimu, nes man pradėjus dirbti Vilniaus universiteto rusų literatūros pro-

¹²² Ten pat, p. 442–444.

¹²³ Ten pat, p. 446–447.

¹²⁴ Žr. 12 išnašą.

¹²⁵ A. B. H l e b o w i c z, Krótki rys życia Witolda, Wielkiego Xiążęcia Litewskiego, *Dziennik Wileński*, 1821, t. 1, s. 377–404; t. 2, s. 43–71, 160–188, 258–266. Tą patį žr. A. B. H l e b o w i c z, *Krótki rys życia Witolda, W. X. Litewskiego*, Wilno, 1821.

¹²⁶ В. Б а з а н о в, *Ученая республика*, c. 446.

¹²⁷ R. W. Wo ł o s z y ŋ s k i, *Polsko-rosyjskie związki w naukach społecznych (1801–1830)*, s. 82–83; R. W. Wo ł o s z y ŋ s k i, *Polacy w Rosji (1801–1830)*, Warszawa, 1984, s. 100.

fesoriumi iš manęs laukė, kad aš savo gabumus panaudosiu abiejų nacijų sutaikymui. Aš jau seniai buvau įkvėptas šio jausmo ir dabar savo paskyrimą suvokiau kaip savo pašaukimą šiam žygdarbiui [čia ir toliau paryškinta mano. – R. G.] . „Manau, kad pirmoji priemonė šiam sutaikymui, – pasakiau aš ponams [draugijos] nariams, – bus pastangos sužadinti jų norą, pabaigus mokslą, tarnauti Sankt Peterburge, todėl prašau Jus, Ponai, kai tik rasiu norinčių, priimti juos savo globon. *Lenkų patriotizmo prietarų negalima greitai išnaikinti, bet kai tik lenkai pradės tarnauti Sankt Peterburge, sužinos, kas yra Rusija, suvoks ir naudą sau patiems, ir ateis į protą. Tuomet jų atkaklumas susvyruos.* Nors pirmai pradžiai tegul ir 10 žmonių sugebės rasti savo laimę Sankt Peterburge ir kitomis akimis pažiūrėti į Rusiją ir jos vyriausybę. Tačiau tie 10 padarys įtaką 100, o 100 – 1000 protingų ir gerai išauklėtų“ ir t. t. Tai aš pasakiau draugijos posėdyje. „Mielai! Mielai!“ – palaiškė mane tie, kurie buvo geriau įsitvirtinę ministerijose. Lenkai Senkovskis ir Bulgarinas prie mano nuomonės pridėjo dar štai ką: „Jeigu Jūs norite daryti įtaką lenkams, patys mokykitės lenkų kalbos ir literatūros. Tai pats patikimiausias būdas su jais suartėti“. Aš pažadėjau pasinaudoti jų patarimu ir atvykęs į Vilnių priėmiau į savo butą studentą Mikalojų Malinovskį. Kaip mat pradėjau mokytis lenkų kalbos, ir mokiausi tol, kol pripratau kalbėti ir rašyti laisvai bei taisyklingai (ten pat, p. 125).

Taigi I. Loboikos paskyrimą į Vilnių galima vadinti ir savotišku tuometinio Rusijos politinio ir intelektualinio elito, susibūrusio aplink Laisvąją draugiją, „desantu“ į Lietuvą (kalbant memuarų autoriaus kalba – į Lenkiją)¹²⁸. Be abejo, labai svarbus šiame tekste ir I. Loboikos pastebėjimas, kad šią savo misiją – dviejų nacijų, t. y. rusų ir lenkų, sutaikymą – jis vertina kaip savotišką žygdarbį (*подвиг*). Tačiau koks šiame perdėm idealistiniame projekte N. Rumiancevo vaidmuo? Memuarai, taip pat ir spaudoje skelbta korespondencija (o ji, kaip jau buvo rašyta, skelbta toli gražu ne visa), rodytų, kad kanclerio tikslai buvo gerokai pragmatiškesni (neužmirškime, kad N. Rumiancevas visų pirma buvo kolekcininkas, senienų rinkėjas), o kartu (nors ir kaip nederėtų šie žodžiai) – ir daug labiau moksliniai. Tą iš dalies sako ir N. Rumiancevo nurodymai I. Loboikai prieš jam išvykstant į Vilnių:

Aš prašau Jus būti mano korespondentu. Pirkite mano sąskaita ir siųskite man visus senovinius rusiškus ir slaviškus rankraščius, kokius tik pamatysite, taip pat knygas – senas ir naujas, kad būtų gausinama mano biblioteka, ir aš Jums atsiųsiu visas knygas, kurios leidžiamos mano lėšomis. Pasistenkite apžiūrėti archyvus, o ypač – Radvilų, ar nėra ten kartais rusiškų metraščių. Sužinokite, kokių Lietuvoje liko rusų kalbos ir tautos pėdsakų (skyrius „Прощание мое с графом Н. П. Румянцовым“, c. 125–126).

Vertėtų akcentuoti ir tai, kad jau gyvendamas Vilniuje I. Loboika nuolat vykdė panašius ir kitų N. Rumiancevo rato žmonių pavedimus. Mokslinėje literatūroje jau rašyta apie realią pagalbą istorinių dokumentų rinkinio „Белорусский архив древних грамот“ leidėjui I. Grigorovičiui¹²⁹ (I. Loboika šį faktą mini ir memuaruose, žr. straips-

¹²⁸ Iš dalies tą patvirtina ir J. Senkovskio laiškas I. Loboikai. Žr. J. Senkovskio laišką iš Sankt Peterburgo I. Loboikai į Vilnių, be datos, *LVI*, f. 791, ap. 1, ten pat, b. 5, l. 1r–1v.

¹²⁹ Й. Лебенка, Жизнь и научная деятельность И. Н. Лобойко в Литве, с. 104.

nį „Первая поездка моя из Вильны в Петербур“, c. 151). Tai byloja ir jo laišakai bibliografui Dmitrijui Jazykovui bei Sankt Peterburgo viešosios bibliotekos darbuotojui, bibliografui ir paleografui Aleksandrui Jermolajevui¹³⁰. Pastarajam be užuolankų rašė: „Aš konstatuoju, kad šis kraštas nėra skurdus istorinių privalumų“ (*Я предношу, что сия сторона не скудна историческими достоинствами*)¹³¹. Kitaip tariant, tik turint omenyje abu šiuos dėmenis – Laisvąją draugiją ir vadinamąjį N. Rumiancevo būrelį – ir turėtų būti vertinama I. Loboikos veikla Vilniuje. Ryšių su valstybės kancleriu fone daug aiškesnis ir šio profesoriaus bendravimas su D. Poška bei kitais žemaitiškojo sąjūdžio atstovais (nors ir čia, kaip jau minėta, nederėtų visai atmesti politinio aspekto), tuo tarpu Laisvosios draugijos veiklos šviesoje daug suprantamesni glaudūs ryšiai su neturtingais, bet talentingais studentais, „kandidatais į tarnybą Sankt Peterburge“:

Man nesunku buvo jiems įrodyti, kad jeigu jie su savo gabumais ir žiniomis patarnautų Rusijoje valstybinėje tarnyboje, jau seniai būtų materialiai apsirūpinę sau gyvenimą. Jie prisipažindavo, kad pagrindinė kliūtis buvo rusų kalbos nemokėjimas. Daugelis mano studentų net nepažino rusiškų raidžių ir savo pastabas mano paskaitose užsirašydavo lotyniškėmis. Tarp magistrų pas mane visų pirma pasižymėjo Jasiukavičius ir Hrinevičius, o laikui bėgant – kandidatai Hlebavičius, Mykolas Strakovskis. Aš juos pirmus išsiunčiau į Sankt Peterburgą, ir visi jie buvo laimės pavyzdžiai, išskyrus Hrinevičių, kuris savo grubiam viršininkui Senate davė antausį (skyrius „Студенты университета“, c. 133).

N. Rumiancevui mirus, mokslinė, tiriamoji N. Loboikos veikla gerokai sumenko. Kaip žinome, jis netesėjo ir pagrindinio kancleriu duoto pažado, t. y. neparašė studijos apie lietuvių tautos kilmę ir kalbą – ši garbė atiteko jo bičiuliui P. Keppenui. Regis, daug mieliau I. Loboika vykdė Laisvajai draugijai duotus įsipareigojimus – net ir jai iširus, taikytojiškąją misiją Vilniuje tęsė toliau. „Vėliau įsitikinau, – rašė jis, – kad lenkai, kurie tarnauja valdininkais valstybinėje tarnyboje, niekuomet nedalyvavo sukilime“ (skyrius „Поляки вообще“, c. 134). Išimti, pasak I. Loboikos, sudarė tik garsiosios Radvilų komisijos tarnautojai... Vilniuje jis rado dar ir kitą dirvą veiklai – susirūpinimo unitais, „seniai pamiršusiais, kad jie rusų kilmės ir kad jie kaip ir lenkai kartu su rusais priklauso vienai genčiai – slavų...“ (skyrius „Базилияне и униты“, c. 135).

Kad ir kaip ten būtų, dėl to, jog įgyvendinta toli gražu ne viskas, N. Loboika ir vėl kaltino tik grubią, neįžvalgią N. Novosilcevo politiką. Arpaudo, nusivylimo proveržių memuaruose išties apstu:

Jau visus metus ramiai dėsčiau daugybei studentų rusų kalbą, literatūrą ir pažindinau juos su Rusija, ypač – su jos sostine ir vyriausybe. Iš lenkų pusės nepatyrčiau nė menkiausio pasipriešinimo ir buvau tvirtai įsitikinęs, kad šiame kelyje spėsiu pasitarnauti sutaikant abi nacijas.

¹³⁰ I. Loboikos laiškas iš Vilniaus D. Jazykovui į Sankt Peterburgą, 1822 m. vasario 9 (21) d., *Rusijos nacionalinė biblioteka Sankt Peterburge*, f. 440 (И. Н. Лобойко), ap. 1, b. 9; I. Loboikos laiškas iš Vilniaus I. Jermolajevui į Sankt Peterburgą, XIX a. 3-iasis dešimtmetis, ten pat, ap. 1, b. 1.

¹³¹ I. Loboikos laiškas iš Vilniaus I. Jermolajevui į Sankt Peterburgą, l. l v.

Stojęs Novosilcevo pusėn, aš būčiau praradęs bet kokį lenkų pasitikėjimą manimi, ir tuomet visos mano pastangos visam laikui būtų likusios bergždžios [paryškinta mano. – R. G.] (skyrius „Возвращение мое в Вильну. Новосильцов в Вильне“, c. 156).

„Žlugo visos mano viltys, – rašė I. Loboika jau kitoje memuarų dalyje, – apie tai, ką sąjungoje su Leleweliu, Danilavičiumi ir Bobrovskiu būčiau galėjęs nuveikti rusų filologijai, senovės Rusijos ir slavų literatūrai“ (skyrius „Защитение мое пред министром Шишковым Лелевеля, Даниловича и Михаила Бобровского“, c. 169). Ir dar stipriau: „Savanaudė Novosilcevo politika nenumatė, kad kunigaikštis Čartoriskis ir Lelewelis, kurie iki šiol buvo visiškai mūsų rankose [paryškinta mano. – R. G.], nepelnytai išgūjus juos iš universiteto, Varšuvoje tapo stipriausia varomąja revoliucinio sukilimo jėga“ (skyrius „Новосилцов попечителем Виленского университета на место князя Чарторижского“, c. 171).

Be abejo, tai rodo skirtingą Rusijos politinio elito požiūrį į šio krašto integravimo kelius. Laisvosios draugijos, o tiksliau – „Išrinktojo Michailo“ ložės, dažnai vadinamos tiesiog „politiniu klubu“ aplinkoje subrendusi idėja, regis, skyrėsi nuo tos, kurią puoselėjo N. Novosilcevas. Deja, tikrosios šio kontroversiškojo politiko, nepaprastai išsilavinusio žmogaus, amžininkų vadinto „visapusišku genijumi“, intencijos nėra visai aiškios. O ir paties didžiojo N. Novosilcevo kritiko I. Loboikos frazės toli gražu ne tokios jau ir liberalios – „nacijų taikytojui“ taip pat nesvetimas pragmatizmas, kartais – netgi neslepiamas dvilypumas, o ką jau kalbėti apie keistą retoriką: „aš sužinojau“ (*я узнал*), „iki šiol buvo visiškai mūsų rankose“ (*бывшие до сих пор совершенно в руках наших*)... Apskritai, skaitant I. Loboikos tekstą, susidaro įspūdis, kad tai tarytum kažkam rašyta ataskaita, vadinamasis pranešimas (*заявка*). Nejučia prieš akis iškyla ir memuaruose taip plačiai aprašytas pagarsėjęs tokių pranešimų autorius, I. Loboikos bičiulis, faktinis Charkovo universiteto įkūrėjas, publicistas ir visuomenės veikėjas, nuo 1819 m. lapkričio 3 (15) d. – Laisvosios draugijos garbės, o nuo lapkričio 24 d. – tikrasis narys Vasilijus Karazinas (žr. skyrius „В. Н. Каразин“, c. 92–94 bei „В. Н. Каразин в приезд свой в Петербург“, c. 115–117). Ši sudėtingos politinės biografijos (kadaiše turėjęs ženklų įtaką Aleksandrui I, vėliau nušalintas), bet nepaprastai energinga asmenybė garsėjo ne tik kaip daugybės vyriausybės nuolat adresuojamų valstybės pertvarkos projektų, bet ir paprasčiausių įskundimų (*донос*) autorius. Sakoma, kad rašydavo taip intensyviai, jog neretai šiuos žanrus tiesiog supainiodavo, ir jau sunku buvo atskirti, kur – visuomeninis-politinis traktatas, o kur – įskundimas. 1820 m. pavasarį vidaus reikalų ministrui Viktorui Kočiubėjui iš pradžių žodžiu, o vėliau ir raštu tokį dokumentą pateikė ir prieš Laisvąją draugiją (ir ne tik ją). Ir nors minėtas raštas buvo persunktas rūpesčiu dėl Rusijos ateities, nors jame „aiškinamos būtinos priemonės laisvamanystei [t. y. masonų ložių veiklai. – R. G.]

įveikti ir saugumui Rusijoje užtikrinti¹³², šiai aplinkybei iškilus į viešumą, draugijos sekretorius A. Nikitinas pasiūlė V. Karaziną pašalinti iš jos gretų. Beje, I. Loboika (kaip ir B. Anastasevičius) tokiam sprendimui nepritarė¹³³. Vėliau šį savo poelgį I. Loboika taip aiškino: „Tie, kurie gynė Karaziną, čia aiškiai pamatė, kad visi jo kaltintojai priklausė masonų draugijoms, todėl visur veikė suvienytomis jėgomis, o jeigu to buvo maža, sugebėdavo rasti paramą aukštosiose sferose“ (skyrius „В. Н. Каразин“, c. 94). Galbūt todėl neatsitiktinai aptariant idėjines ir politines sroves to meto literatūroje bei publicistikoje V. Karazino ir I. Loboikos vardai dažnai rašomi greta. N. Novosilcevo ir I. Loboikos vardai – taip pat, tik jau visai kitame kontekste...

I. Loboikos veikla Laisvojoje draugijoje nebuvo atskirai tyrinėta, tačiau galima spėti, kad aktyviausiai joje reikėsi 1816–1820 m.¹³⁴ Ryšių su draugija nenutraukė ir jau profesoriaudamas Vilniaus universitete. Juolab kad ir jos nariai rodė susidomėjimą I. Loboikos veikla Vilniuje¹³⁵. 1823 m. ir 1824 m. vasarą dar keletą kartų apsilankė ir draugijos posėdžiuose¹³⁶. Kaip rodo išlikę protokolai¹³⁷, vargu ar I. Loboikos skaityti (arba tiesiog draugijai atsiųsti) referatai pasižymėjo ypatinga erudicija ar minties galia. Tačiau nors memuaruose ir pabrėžtinai akcentuojamas atsiribojimas nuo masonų brolių aplinkos, idėjinis neabejotinai promasoniškos, nors „vos septynerius metus egzistavusios, tačiau savo veiklą nepaprastu aktyvumu ženklusios“, išsilavinusių, tik ką universitetus baigusią jaunų žmonių draugijos poveikis jų autoriui – nekvestionuojamas (skyrius „Вольное общество любителей российской словесности в Петербурге в 1824 году пред его кончиной“, c. 176). O ir paskutinė memuaruose nurodyta data – 1852-iejį – žymi ne ką kita, bet I. Loboikos susitikimą su buvusiu Laisvosios draugijos sekretoriumi, jos archyvo saugotoju ir vienu svarbiausių „Išrinktojo Michailo“ ložės pareigūnų A. Nikitinu. Sutapimas? Vargu.

Taigi I. Loboikos kūrinys „Мои записки“ – visuomeniško, valstybės reikalais susirūpinusio ir vienaip ar kitaip valdžios vykdomoje politikoje dalyvavusio asmens kūrinys. Be abejo, tokia pasakojimo linija – sąmoningas autoriaus pasirinkimas. O ir dauguma to pasakojimo herojų, tokių kaip S. Bogušas-Sestrencevičius, B. Anastasevičius, V. Karazinas, N. Grečas, P. Keppenas, Aleksejus Perovskis, Andriejus Bucharskis, metropolitas Eugenijus, pagaliau N. Rumiancevas, A. J. Čartoriskis ar N. Novosilcevas – ne tik mokslo, literatūros, bet ir visuomenės, politikos pasaulio žmonės. Tikriausiai todėl šiame tekste visiškai neatsispindi sudėtingas asmeninis I. Loboikos

¹³² В. Базанов, *Ученая республика*, c. 138.

¹³³ Ten pat, p. 134

¹³⁴ Ten pat, p. 369–374, 378 (1820 m. duomenys).

¹³⁵ A. Nikitino laiškas iš Sankt Peterburgo I. Loboikai į Vilnių, 1822 m. rugpjūčio 28 (rugsėjo 10) d., *LVI*A, f. 791, ap. 1, b. 3, l. 1r.

¹³⁶ В. Базанов, *Ученая республика*, c. 290, 334, 438.

¹³⁷ Ten pat, p. 370, c. 423.

gyvenimas, beveik nerasime (išskyrus žavų vaizdelį iš saloninio 1816 m. Gardino gyvenimo, žr. skyrių „Гродно“, c. 82–83) buities, kasdienybės aprašymų. Kūrinyje „Мои записки“ anaip tol nepamatysime ano gerų manierų, lengvai bendraujančio ir greitai susibičiuliuojančio, gražių moterų draugijos nevengiančio, dažnai įsimylinčio (jo meilės objektu buvo tapusi netgi legendinė Liudvika Sniadeckytė) rusų kalbos ir literatūros profesorius – o būtent tokį jo portretą dėliojame iš amžininkų prisiminimų nuotrupų. Vienintelis „to kito“ I. Loboikos atspindys tik šis memuarų sakinytis:

Toks gyvenimo būdas – linksmas, nevaržomas, pagyvintas jaunu puikių nerūpestingų moterų dalyvavimu, gyvenimas pramogose, baliuose visiems mums, rusams, labai patiko ir mes nenoriai palikdavome Lenkiją. Mūsų generolai visuomet ieškojo preteksto pratęsti savo išvykimą iš lenkiškų miestų, ypač – iš Vilniaus (ten pat, p. 83).

I. Loboika Vilniuje užsibuvo ne taip ir trumpai – beveik du dešimtmečius. Bet savo istorinės misijos taip ir neįgyvendino. Ir dėl to kaltino ne save, bet aplinkybes – juk likimas lėmė gyventi krašte, kuriame nieko neįmanoma užbaigti.

Baigiamosios pastabos

Tokios mintys aplanko perskaičius J. Lelewelio ir I. Loboikos tekstus, išspausdintus knygelėje, gražiai pavadintoje „Вильна 1823–1824: перекрестки памяти“. Suprantama, visai kitus dalykus, kitus klotus šiuose kūriniuose turėtų matyti Baltarusijos, Rusijos tyrėjai¹³⁸. Iš dalies tuos akcentus jau sudėjo įvadinių straipsnių autoriai – A. Feduta ir A. Reitblatas. Beje, šie tekstai ne tik stiliumi, bet ir kokybe gana nelygiaverčiai: rusų tyrėjas pirmenybę atiduoda istoriniam faktui (dažnai – archyviniam), o baltarusių tyrėjas, nors čia pat deklaruoja esąs objektyvus, akivaizdžiai stengiasi skelbiamą istorinę medžiagą „suaktualinti“, kitaip tariant, XIX a. pirmojo ketvirčio įvykius sugretinti su šių dienų problemomis. A. Feduta rašo:

Rusų visuomenė labai greitai užmiršo tai, ko negalėjo užmiršti buvusios Lenkijos ir Lietuvos valstybės piliečiai. O dėl tos priežasties ir sunkiai suprato, kodėl „nedėkingi“ lenkai ir litvinai (taip XIX a. ketvirtajame dešimtmetyje save vadino dabartinių baltarusių protėviai) kas trys dešimtmečiai kaskart kildavo į sukilimą turėdami tikslą atsikratyti „vyresniojo brolio“ „geradarysčių“. Andriaus Tado Bonaventūros [Sic! Turėtų būti „Tado Andriaus Bonaventūros“. – R. G.] Kosčiuškos sukilimas, 1830–1831 ir 1863–1864 m. sukilimai, konspiracinis Simono Konarskio tinklas, revoliucinio judėjimo Lenkijoje augimas XX a. pradžioje – tai tik patys ryškiausi įrodymai to, kad nepriklausomybės troškimas buvo būdingas buvusios Respublikos piliečiams. Ir jie dėl savo Tėvynės laisvės aukojo savo pačių laisvę, o kartais ir gyvybę.

¹³⁸ Deja, Ukrainos mokslininkų darbų šiame rašinyje nebuvo galimybės aptarti.

Tai nereiškia, kad jų kova buvo taiki. Ginklus naudojo abi pusės. Vyko tikras tautų karas. Todėl šiandien iš principo svarbu ne ideologizuoti šio karo istoriją, o pamėginti į ją pažiūrėti be pykčio ir aistros, pažiūrėti į ją kaip į praeitį. Tuomet bus galima išvengti naujų susidūrimų – jau ne ginkluotų, bet ideologinių.

Knyga, kurią mes pateikiame gerbiamo skaitytojo dėmesiui, galėtų vadintis taip, kaip savo brošiūrą ketino pavadinti vienas iš knygoje spausdinamų tekstų autorių – didysis lenkų istorikas ir visuomenės veikėjas Joachimas Lelewelis – „Karas su vaikais“¹³⁹. Joje gvildenamas tik vienas bendras tautų – rusų, lenkų, baltarusių, lietuvių – mazgas, kurio neįmanoma išnarplioti iki šiol (А. Федута, Один из узлов нашей общей истории, с. 3–4).

Ir rašinio pabaigoje:

Rengdami šią knygą spaudai vadovavomės principine, kaip mums atrodė, Rusijos leidykloje „Новое литературное обозрение“ leidžiamos serijos „Окраины Российской Империи“ nuostata: „Kolektyvines egzistencines baimes sunku priskirti prie sveikos psichikos bruožų, tačiau ir nesugebėjimo jų suprasti, nesugebėjimo susimąstyti apie jų priežasčių rimtumą negalima laikyti privalumais – ypač nacijos, kuriai būtina reikia kritiškai apmąstyti savo istoriją, taip pat ir savo santykius su kaimynais. Būtent čia ir glūdi istorinės šaknys to supratimo ir pasitikėjimo krizės, tokios būdingos šiandieninės Rusijos santykiams su jos kaimynais. Kiekvienai pusei reikia nueiti savo dalį kelio, kad būtų galima šią krizę įveikti“ (ten pat, p. 6).

Straipsnio autorius neneigia, kad šiam taikytojiškam tikslui (tenka tik stebėtis, kad ši taikos misija taip stebėtinai sutampa su ta, kurią deklaravo vienas šios knygos herojus) tarnauja ir knygos struktūra, kuri, jo žodžiais tariant, „anaiptol nėra atsitiktinė“ (ten pat, p. 5). Iš tikrųjų, A. Feduta labai svarbu, kad leidinyje publikuojamų tekstų autoriai – „Vilniaus universiteto profesoriai – lenkas Joachimas Lelevelis ir rusas Ivanas Loboika – du intelektualai, ne tik neužkrėsti daugeliu nacionalinių prietarų, atsiradusių dėl ilgus metus trukusios priešpriešos tarp abiejų tautų, bet ir nuoširdžiai simpatizuojantys vienas kitam“ (ten pat).

Kiekviena knyga turi turėti savo idėją. Tą mintį, kaip buvo galima suprasti iš A. Fedutos straipsnio citatų, turi ir recenzuojamas leidinys. Deja, dviejų istorinių šaltinių, nors iš esmės ir nagrinėjančių tą patį klausimą (dėl šios aplinkybės dar būtų galima diskutuoti), sugretinimui, nors ir galimam, nors ir gana įdomiam, reikia ypatingos precizijos, maksimalaus įsijautimo į tų tekstų sukūrimo aplinkybes. O būtent tai ir yra silpniausia knygos grandis. Jau nekalbant apie istorinių šaltinių pateikimą. Juk pasigendame ne tik kūrinio „Nowosilcow w Wilnie“ originalo (tik iš tam tikrų užuominų galima spėti, kad A. Feduta rėmėsi tiek pirma, tiek kitomis knygelės laidomis, tačiau taip ir nenurodė, kuri iš jų buvo pagrindinė), bet ir kūrinio „Мои записки“ rankraščio išorės, jo datavimo aptarimo, pagaliau – kalbinio komentaro. Neaptarti ir publikuojamų tekstų, t. y. istorijos šaltinių, pateikimo principai. Nelygiaverčiai savo kokybe ir

¹³⁹ Orig.: „Wojna carska z dziećmi“, t. y. „Imperatoriaus karas su vaikais“. Žr. *Listy Joachima Lelewe-la*, nr 637: Do Eustachego Januszkiewicza w Paryżu, Bruksela 23 listopada 1842, s. 30.

istoriniai tekstų komentarai. Knygoje neišvengta ir dalykinių klaidų. Vargu ar galima sutikti su A. Fedutos teiginiu, kad Filomatų draugija egzistavo „legaliai“ (И. Лелевель, Новосильцов в Вильне, с. 24, комент. 14). Klysta ir A. Reitblatas, teigdamas, kad 1829 m. (!) pradžioje Vilniaus universitete dar veikė Filomatų ir Filaretų draugijos (А. Рейтблат, Иван Лобойко: случай примирителя, с. 77). Vargu ar galima kategoriškai teigti, kad šios draugijos (ypač – Filaretų draugija) kėlė Lenkijos išlaisvinimo tikslą (ten pat; taip pat žr. skyrių „Следственная комиссия князя Чарторижского“, с. 143, комент. 149). Daug klaidų ir išplėstinėje vardų rodyklėje (beje, į ją įtraukti ne visi knygoje minimi asmenys). Rodyklės sudarytojai šiais visais atžvilgiais elitinei, uždarai ir itin negausiai Filomatų draugijai¹⁴⁰ priskyrė *filaretus* Jokūbą Abramavičių („Указатель имен“, с. 202), Vincentą Zavadzki (ten pat, p. 212), Stanislovą Makoveckį (ten pat, p. 221), Tomą Masalski (ten pat, p. 222), Stanislovą Moravski (ten pat, p. 223), Antaną Ptašinski (ten pat, p. 229), Kajetoną Pšeciševski (ten pat, p. 229).

Klaidų, netikslumų pasitaiko visuose, ypač – kolektyviniuose darbuose, ir būtų neteisinga ir netgi negarbinga akcentuoti tik juos. Kaip minėjau, šis leidinys gerai apgalvotas, turi savo tikslą, savo idėją – tegul ir diskutuotiną. Maža to, tai knyga, kurioje pirmą kartą *in extenso* publikuojami garsieji I. Loboikos memuarai. Taigi knyga, kurios dėka ir mes, XIX a. Lietuvos istorijos tyrėjai, dar kartą, dar giliau galėsime pažvelgti į Vilniaus universiteto, pagaliau – į Vilniaus ir net Lietuvos istoriją. Tik ar turime tokią teisę?.. Juk vadovaujantis A. Fedutos logika ir terminija, tuometinis Vilnius, kaip ir visa Vilniaus gubernija – tai tik šiandieninių baltarusių protėvių – „litvinių“ gyvenama teritorija (И. Лелевель, Новосильцов в Вильне, с. 25, комент. 16; с. 26, комент. 17). Baltarusių istoriko kolega A. Reitblatas nepastebi net ir jų – Vilniaus universitetas jam tiesiog „lenkų“ universitetas, o jo profesūra – „lenkų mokslininkai“, atstovaujantys „lenkų kultūrai“ ir ne kur kitur, bet čia, Vilniuje, „Lenkijoje“ (А. Рейтблат, Иван Лобойко: случай примирителя, с. 76). Tokia pat (turiu omenyje A. Reitblato straipsnį) samprata, taigi ir terminija, vyrauja ir XIX a. 6-ajame dešimtmetyje rašytame I. Loboikos kūrinyje. Tokia istorinė ir... istoriografinė realybė.

¹⁴⁰ Nepriimtinas tik A. Fedutos Filomatų draugijai taikomas „būrelis“ (*кружок*) terminas. Žr. А. Федута, Иоахим Лелевель – свидетель и историк „процесса филосатов“, с. 18.